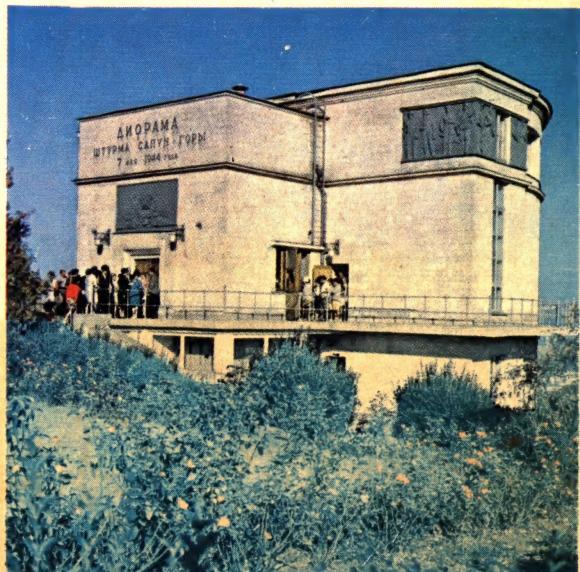
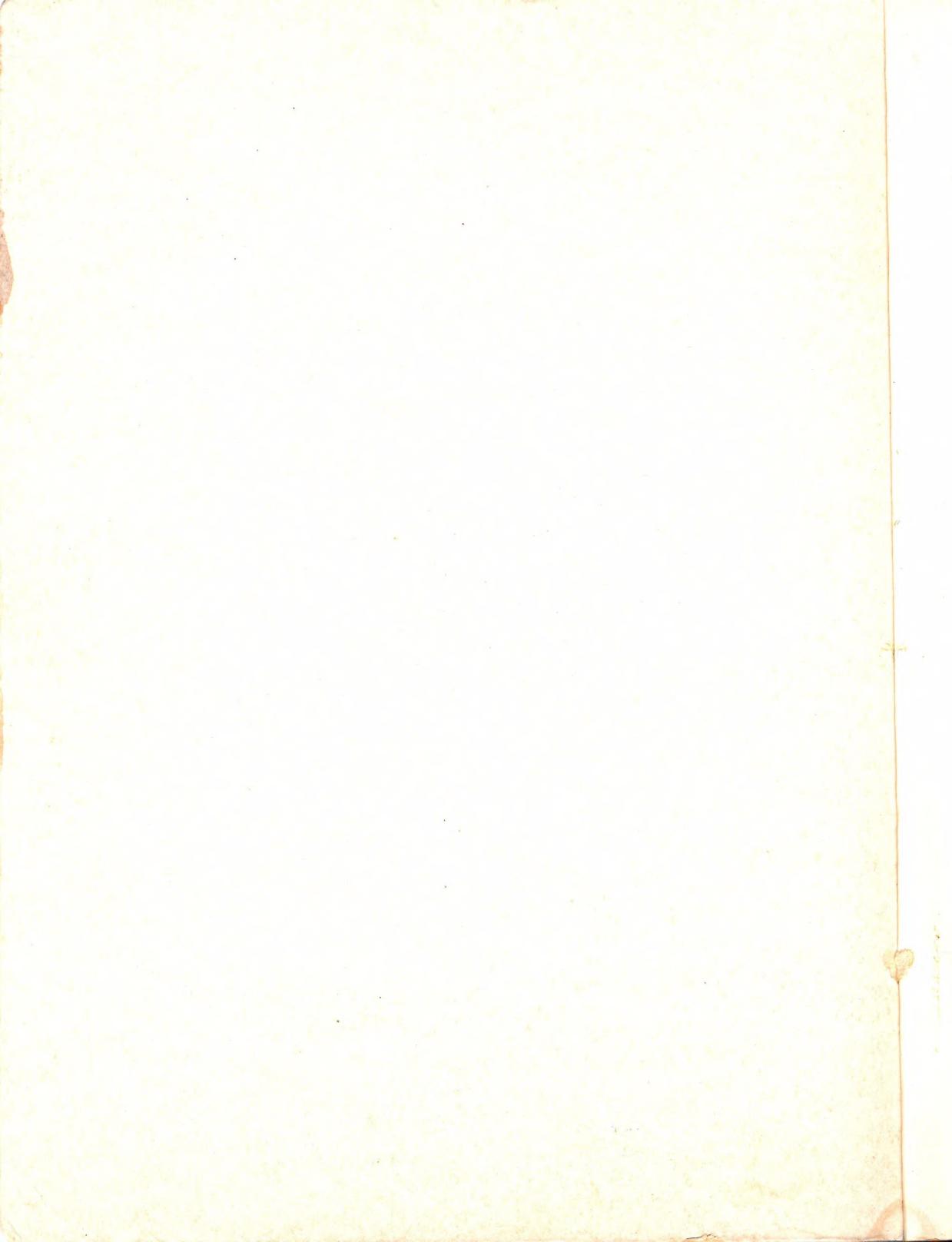

**ПАМЯТНИКИ
СЕВАСТОПОЛЯ**

**MONUMENTS
OF SEVASTOPOL**

ПАМ'ЯТНИКИ
СЕВАСТОПОЛЯ

ПАМЯТНИКИ
СЕВАСТОПОЛЯ

MONUMENTS
OF SEVASTOPOL

ПАМ'ЯТНИКИ
СЕВАСТОПОЛЯ

ПАМЯТНИКИ
СЕВАСТОПОЛЯ

MONUMENTS
OF SEVASTOPOL

723(С2)
П15

Автор-упорядник В. О. СТРЕЛЬЦОВ
Автор фото І. О. КРОПИВНИЦЬКИЙ
Художник М. М. НЕЧИПОРЕНКО

П 20904—023 617—76
М 207(04)—76

(С) Видавництво «Мистецтво», 1976

НА ЗЕМЛІ не багато міст, історія яких уособлювала б найбільш яскраві, характерні риси усього народу, гордість і славу поколінь. Одне з найпочесніших місць серед них по праву належить Севастополю. Сама назва його в перекладі з грецької означає: місто слави, величне, гідне глибокої поваги. Засноване ще 1783 року, воно пройшло звичайний шлях і сьогодні з честью віправдує своє горде ім'я.

Ніби віхи, відзначають яскраву долю Севастополя численні пам'ятники. Вони — духовне надбання міста, в них — характер севастопольців, їх героїчний дух, їхні традиції.

Є особливий день навесні, коли вулиці білокам'яного Севастополя стають багатолюдними і свяtkовими. Щороку 22 квітня по міському кільцю в бік Синопських сходів проходять нескінченні колони. Йдуть сиві ветерани, юні піонери, робітники-судноремонтники, рибалки, студенти, вчені, моряки... Теплий вітер колише червоні прапори й транспаранти, в руках у кожного — букет живих квітів.

Пливуть над блакитними бухтами мелодії «Інтернаціоналу», «Марсельєзи», «Варшав'янки». Людська ріка тече до вершини центрального міського пагорба. Сюди, до підніжжя пам'ятника Володимиру Іллічу Леніну, несуть севастопольці квіти і свої вдячні серця, свої думи й почуття. Це стало потребою кожного, велінням його душі. Урочистий похід до пам'ятника вічно живому Іллічу — одна з найкращих, найулюблених сьогоденних традицій жителів міста-героя Севастополя.

Перший пам'ятник у місті було відкрито у травні 1834 року. Він увічнив героїчний подвиг матросів 20-гарматного брига «Меркурій». Екіпаж під командуванням капітан-лейтенанта О. І. Казарського здобув перемогу над двома турецькими кораблями, озброєними 184 гарматами. На постаменті пам'ятника лаконічний напис: «Казарському. Нащадкам як взірець». Слова ці виявилися пророчими. Нащадки сприйняли приклад героїзму як естафету. Севастополь уславив себе двома легендарними оборонами, ставши для всього світу символом мужності, безприкладної стійкості нашого народу. І тому увічнення пам'яті героїв стало тут справою всенародною, турботою кожного севастопольця.

2

В'їзд до міста з боку Ялти

Въезд в город со стороны Ялты

Entrance to the city from Yalta

3

Новобудови міста

Новостройки города

Sevastopol's new
housing projects

За ініціативою жителів міста і підтримкою прогресивної громадськості Росії до 50-річного ювілею першої оборони Севастополя на місцях ми-нулих боїв зведені пам'ятники. Більшість із них збереглася до наших днів. Пошкоджені чи зруйновані гітлерівськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, вони зараз повністю відновлені.

Багато вулиць і площ Севастополя були свідками знаменних революційних подій. На цих місцях, дорогих серцю кожного севастопольця, за роки Радянської влади встановлено десятки пам'ятників, меморіальних дошок. В історії міста особливого значення набули пам'ятники Великої Вітчизняної війни. Деякі з них зведені у важкі для країни воєнні й перші по-воєнні роки. Вони відзначаються скромністю й простотою. Але тим дорожчі вони для нас, бо народжені вдячною пам'яттю збратах кров'ю бойових товаришів. Згодом деякі з цих пам'ятників було реконструйовано. Пам'ятники Великої Вітчизняної війни мають свої особливості. Кожний з них чітко позначає місце подій, та найголовніше — намагається розповісти про подвиг, розкрити його джерела, навіки вписати в історію дорогі для всіх радянських людей імена загиблих героїв.

Вони дуже різні — численні пам'ятники Севастополя. Одні з них — творіння відомих скульпторів і архітекторів, інші створені людьми, котрі лише на деякий час відкляли автомати, щоб виконати свій останній обов'язок перед полеглими, а потім знову взяли зброю в руки і мститися за них. Траплялося, вони самі гинули, зовсім небагато не доживши до жаданої Перемоги. Ми завжди пам'ятасмо про них...

Люди приходять до пам'ятників минулої війни не лише для того, щоб помилуватися творами мистецтва. Вони приходять, щоб пам'яттю своєю доторкнутися до подій історії, які ще довго відгукуватимуться невгамовним болем у серцях живих.

Та наше славне минуле належить не лише історії. Воно — неоціненне надбання сучасності, воно — прапор поколінь, котрі звитяжною працею продовжують справу своїх великих попередників.

Високу й чудову місію несуть сьогодні пам'ятники Севастополя. Біля пам'ятника В. І. Леніну піонерам пов'язують червоні галстуки ветерані Кому-

ністичної партії. Біля пам'ятника героям-комсомольцям квітки з портретом 4 дорогої Ілліча вручають юнакам і дівчатам, Біля Вічного вогню на Сапун-горі молоді воїни приймають присягу. На Малаховому кургані — пам'ятники двох славетних оборон — представники старшого покоління зустрічаються з молоддю, немов передаючи їй естафету бойової, революційної і трудової слави свого рідного міста.

Загони юнармійців щороку проводять на Сапун-горі свою улюблена гру «Зірница». І разом з ними часто можна бачити Героя Радянського Союзу І. К. Яцененка, який підніс на її вершині прапор перемоги у травні 1944 року. Чітко карбуючи крок, проходять піонери біля обеліска Слави, ніби підтверджуючи, що естафета старших поколінь — у надійних руках і буде гідно пронесена в майбутнє.

Севастополь давно зажив слави міста-музею, міста пам'ятників, що на кожному кроці нагадують про знаменні історичні події, про людей, які уславили Вітчизну й легендарну чорноморську фортецю. Його неможливо уявити без пам'ятника затопленим кораблям, без панорами «Оборона Севастополя 1854—1855 рр.» і Малахового кургану, без величного монумента видатному флотоводцеві П. С. Нахімову, без обелісків, що гордо піднеслися увісъ, і завжди дорогих для севастопольців пам'ятників лейтенантові Шмідту, кулеметниці Оніловій та іншим героям минулих битв на цій землі. Всього у місті понад п'ятсот пам'ятників, і всі вони дбайливо зберігаються. Немає такого пам'ятника, у якого не було б шефів.

За останні роки в Севастополі споруджено більше 25 пам'ятників, встановлено понад 60 меморіальних дощок. Вони урочисто відкривалися у дні всенародних торжеств: ювілею Радянської держави, 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, 30-х років Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Ці події набували особливо урочистого характеру. Сотні однополчан з усіх кінців країни, товариші по зброй, щороку приїжджають сюди, щоб знову зустрітися на священній севастопольській землі біля пам'ятників своїм боївим друзям, котрі полягли смертю хоробрих.

Пам'ятники Севастополя — постійна турбота народу. Багато з них спору-

Набережна
В. О. Корнілова

Набережная
В. А. Корнилова

Kornilov Embankment

5

На площі Революції

На площині
Революції

Revolution Square

джено з ініціативи і за безпосередньою участю широкої громадськості, на кошти і силами севастопольців: робітників, моряків, будівельників, ентузіастів-комсомольців, а також ветеранів минулої війни — учасників оборони і звільнення Севастополя.

На землі севастопольській буде зведенено ще не один пам'ятник. Прагнення жителів міста втілити у камені й бронзі монументів геройче минуле чорноморської твердині чітко висловив севастопольський поет Лев Бурдін:

Пережите хвилює пам'ять,
І карбується в серці мить.
В місті славному кожен камінь
Треба в пам'ятники відліть.

Та найкращим пам'ятником тим, хто вславив у віках Севастополь, стало нове білокам'яне місто, що піднялося з руїн і попелу, місто-герой, місто-трудівник, гордість і слава радянського народу.

НА ЗЕМЛЕ не много городов, история которых стала бы олицетворением наиболее ярких, характерных черт всего народа, гордостью и славой поколений. Одно из самых почетных мест среди них по праву принадлежит Севастополю. Само название его в переводе с греческого означает: город славы, величественный, достойный преклонения. Основанный в 1783 году, он и сегодня с честью оправдывает свое имя.

Словно вехи, отмечают яркую судьбу Севастополя многочисленные памятники. Они — духовное достояние города, в них — характер севастопольцев, их героический дух, их традиции.

Есть особый день весны, когда улицы белокаменного Севастополя становятся многолюдными и праздничными. Ежегодно 22 апреля по городскому кольцу в сторону Синопской лестницы проходят нескончаемые колонны. Идут седые ветераны и юные пионеры, рабочие-судоремонтники, рыбаки, студенты, ученые, моряки... Тёплый ветер колышет алые флаги и транспаранты, в руках у каждого — букет живых цветов.

Плынут над голубыми бухтами мелодии «Интернационала», «Марсельезы», «Варшавянки». Людская река течет к вершине центрального городского холма. Сюда, к подножию памятника В. И. Ленину, несут севастопольцы цветы и свои благодарные сердца, свои мысли и чувства. Это стало потребностью каждого, велением его души. Торжественное шествие к памятнику вечно живому Ильичу — одна из самых замечательных сегодняшних традиций жителей легендарного Севастополя.

Первый памятник в городе был открыт в мае 1834 года. Он увековечил героический подвиг моряков 20-пушечного брига «Меркурий». Экипаж под командованием капитан-лейтенанта А. И. Казарского одержал победу над двумя турецкими кораблями, вооруженными 184 орудиями. На постаменте памятника лаконичная надпись: «Казарскому. Потомству в пример». Слова эти оказались пророческими. Потомки восприняли пример героизма как эстафету. Севастополь прославился двумя легендарными обороныами, став для всего мира символом мужества, беспримерной стойкости нашего народа. И потому увековечивание памяти героев стало здесь делом всенародным.

6

Палац піонерів

Дворец пионеров

Palace of Young
Pioneers

7

Драматичний театр
ім. А. В. Луначарсь-
кого

Драматический театр
им. А. В. Луначарс-
кого

Lunacharsky
Drama Theater

По инициативе жителей города и при поддержке прогрессивной общественности всей России к 50-летнему юбилею первой обороны Севастополя на местах былых боев сооружены памятники. Большинство их сохранилось до наших дней. Поврежденные или разрушенные гитлеровскими захватчиками во время жестоких боев в годы Великой Отечественной войны, они сейчас полностью восстановлены.

Многие улицы и площади Севастополя были свидетелями знаменательных революционных событий. На этих местах, дорогих сердцу каждого севастопольца, за годы Советской власти установлены десятки памятников и мемориальных досок.

Особое место в истории города занимают памятники Великой Отечественной войны. Некоторые из них сооружены в трудные для страны военные и послевоенные годы. Их отличает скромность и простота. Но тем дороже они нам, потому что рождены благодарной памятью спаянных кровью боевых товарищ. Впоследствии некоторые из этих памятников были реконструированы или благоустроены.

Есть свои особенности у памятников Великой Отечественной войны. Каждый из них четко обозначает место события, а самое главное — стремится рассказать о подвиге, раскрыть его истоки, навеки вписать в историю имена павших героев.

Они очень разные — многочисленные памятники Севастополя. Одни из них — творения известных скульпторов и архитекторов, другие созданы людьми, лишь на время отложившими автоматы, чтобы выполнить свой последний долг перед погибшими, а затем снова взять оружие в руки и мстить за них. Случалось, они сами гибли, совсем немного не дожив до желанной Победы. Мы всегда помним о них.

Люди приходят к памятникам минувшей войны не только для того, чтобы полюбоваться произведениями искусства. Они приходят, чтобы памятью своей прикоснуться к событиям истории, которые еще долго будут отзываться неутолимой болью в сердцах людей. Но наше славное прошлое принадлежит не одной лишь истории. Оно — достояние современности, оно — знамя поколений, продолжающих дело своих предшественников.

8

Площа
О. С. Пушкіна

Площадь
А. С. Пушкина

Pushkin Square

Высокую и прекрасную миссию несут сегодня памятники Севастополя. У памятника В. И. Ленину пионерам повязывают галстуки ветераны Коммунистической партии. У памятника героям-комсомольцам билеты с портретом дорогого Ильича вручают юношам и девушкам. У Вечного огня на Сапун-горе молодые воины принимают присягу. На Малаховом кургане — памятнике двух героических оборон — представители старшего поколения встречаются с молодежью, словно передавая ей эстафету боевой, революционной и трудовой славы своего родного города.

Отряды юнармейцев ежегодно проводят на Сапун-горе свою любимую игру «Зарница». И вместе с ними часто можно видеть Героя Советского Союза И. К. Яцененко, водрузившего на ее вершине знамя победы в мае 1944 года. Четким строевым шагом проходят пионеры у обелиска Славы, как бы подтверждая, что эстафета старших поколений — в надежных руках и будет достойно пронесена в грядущее.

Севастополь давно снискал славу города-музея, города памятников, которые на каждом шагу напоминают о знаменательных исторических событиях, о людях, прославивших Родину и легендарную черноморскую крепость. Его невозможно представить без памятника затопленным кораблям, без панорамы «Оборона Севастополя 1854—1855 гг.» и Малахова кургана, без величественного монумента прославленному флотоводцу П. С. Нахимову, гордо устремленных ввысь обелисков и всегда дорогих для севастопольцев памятников лейтенанту Шмидту, пулеметчице Ониловой и другим героям былых сражений на этой земле. Всего в городе более пятисот памятников, и все они бережно сохраняются и содержатся. Нет такого памятника, который не имел бы шефов.

За последние годы в Севастополе сооружено свыше 25 памятников, установлено более 60 мемориальных досок. Они торжественно открывались в дни всенародных торжеств: юбилея Советского государства, 30-летия освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков, 30-й годовщины Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Эти события приобретали особенно торжественный характер. Сотни однополчан со всех концов страны, товарищи по оружию, ежегодно при-

9

На площі
Ф. Ф. Ушакова
На площаді
Ф. Ф. Ушакова
Ushakov Square

езжают сюда, чтобы снова встретиться на священной севастопольской земле у памятников своим боевым друзьям, павшим смертью храбрых. Памятники Севастополя — постоянная забота народа. Многие из них воз-двигнуты в городе по инициативе и с непременным участием широкой общественности, на средства и силами севастопольцев: моряков, рабочих, строителей, энтузиастов-комсомольцев, а также ветеранов минувшей войны — участников обороны и освобождения Севастополя.

На земле севастопольской будет сооружен еще один памятник. Стрем-ление жителей города воплотить в мраморе и в бронзе монументов герои-ческое прошлое черноморской твердыни очень точно выразил севастопо-льский поэт Лев Бурдин:

Потому и волнуется память,
Что былое нельзя забыть.
В этом городе каждый камень
Надо в памятники отлить...

Лучшим же памятником тем, кто прославил в веках Севастополь, стал новый белокаменный город, возрожденный из руин и пепла, город-воин, город-труженик, гордость и слава советского народа.

THERE are few cities in the world, whose history would represent the most vivid and characteristic features of a whole nation and stand as a symbol of pride and glory for all its generations. One of the most honored places among such cities is rightfully occupied by Sevastopol. Translated from the Greek, its name means "city of glory, majestic, worthy of veneration." Founded in 1783, it has since justified its name.

The numerous monuments of Sevastopol stand as landmarks to its brilliant past. They are its spiritual possessions, embodying its people's character, heroic spirit and traditions.

Every year, on April 22, the streets of Sevastopol are full of people and festivity. Unending columns—gray-haired war veterans, Young Pioneers, ship builders, fishermen, workers, students, scholars, sailors—pass through the center of the city in the direction of the Sinop Stairway. Red banners flutter in the warm breeze and every marcher carries a bouquet of flowers.

Across the bays float the strains of "The Internationale," "The Marseillese" and "Varshavyanka." The stream of people flows to the monument to Lenin. Here, both young and old lay their flowers by its pedestal. This festive march to the Lenin monument is one of the most significant traditions of Sevastopol.

The city's first monument was unveiled in May 1834 to commemorate the heroic feat of the sailors of the 20-gun brig Mercury. Its crew, under the command of Lieutenant-Captain Kazarsky, defeated two Turkish ships armed with 184 guns. The laconic inscription on the pedestal reads: "To Kazarsky. An example for future generations." And these words proved prophetic. Sevastopol has won glory in two legendary sieges, becoming a symbol of courage and unprecedented staunchness for the entire world.

To commemorate the 50th anniversary of the heroic resistance during the siege of 1854—1855, the city's inhabitants, supported by the progressive people of Russia, initiated the erection of a number of monuments on the sites of past battles. The majority of these memorials have been preserved to this day. Those damaged or ruined by the Hitlerite invaders during the Great Patriotic War have been completely restored.

Many streets and squares of Sevastopol have witnessed outstanding revolu-

10

Матроський клуб
Матросский клуб
Sailors' Club

11

Малахів курган

Малахов курган

Malakhov Mound

tionary events. In many of them monuments and plaques have been unveiled in Soviet times.

The monuments to the Great Patriotic War of 1941—1945 occupy a special place in the city's history. A number of them were erected in the difficult war and postwar years. They are modest and simple in appearance, which make them even the dearer to us, for they stand as an immediate expression of profound gratitude to the memories of those who sacrificed their lives for the liberty of our nation. A number of these monuments have been renovated over the years.

Sevastopol's monuments are, indeed, very diverse. Some of them are by well-known sculptors and architects; others by people who in the midst of battle put their guns aside to make a bust, obelisk or memorial stone in memory of the dead, and then joined the engagement to avenge their comrades. At times it happened that they themselves perished.

People come to the war monuments not only to admire them as works of art but to recollect the events which caused so much pain and grief.

However, our glorious past belongs not to history alone and Sevastopol's monuments still perform a noble and beautiful mission. At the monument to Lenin, veterans of the Communist Party present the Young Pioneers their red ties on initiation into the Young Pioneers Organization. The teenagers receive their Komsomol membership cards at the monument to the Komsomol heroes. Young soldiers take the oath of allegiance at the Eternal Flame on Sapun Hill. On Malakhov Mound, which in itself is a significant monument to the two heroic defenses of Sevastopol, representatives of the older generation meet with young people and tell them about their experiences of the war and the reconstruction period following V-Day.

Every year Young Pioneers visit Sapun Hill, and with them one may often see I. Yatsunenko, Hero of the Soviet Union, who hoisted the victory banner on the hilltop in May 1944.

Sevastopol cannot be imagined without the monument to the scuttled ships, the "Defense of Sevastopol, 1854—1855" panorama or Malakhov Mound, without the majestic monument to the outstanding naval commander Nakhimov,

the stately obelisks and modest but dearly revered monuments to Lieutenant 12

Schmidt, who led the armed uprising of 1905, and to the Great Patriotic War heroine, machine-gunner Onilova, and others. There are over 500 monuments, and all of them are carefully looked after and preserved. Over the last few years more than 25 monuments and 60 memorial plaques have been unveiled in the city — during celebrations of the 50th anniversary of the USSR formation, the 30th anniversary of the liberation of Ukraine from the fascist invaders and the 30th anniversary of V-Day. Hundreds of former combatants who had not seen one another since 1945 came to Sevastopol to meet at the monuments to their friends who died as heroes on the battlefields.

Many of the monuments have been erected on the initiative and with the participation of the public — sailors, workers, builders, Komsomol activists and war veterans, and many more will appear in and around Sevastopol. Yet the best monument to those who earned fame and glory for the city is the new white-stone Sevastopol raised from the ruins and ashes to stand forever as a symbol of the pride and glory of the Soviet people.

Руїни стародавнього Херсонеса

Руины древнего Херсонеса

Ruins of ancient Chersonesus

Про Севастополь із захопленням заговорили в усьому світі в період Кримської війни [1853—1856 рр.].

Вирішальні події у цій війні розгорнулися біля стін Севастополя. На початку вересня 1854 р. біля Євпаторії висадилася 62-тисячна англо-франкотурецька армія й рушила до міста. У неимовірно короткий строк гарнізон фортеці й місцеві жителі під керівництвом адміралів В. О. Корнилова, П. С. Нахімова, В. І. Істоміна спорудили могутні оборонні укріплення, систему яких розробив військовий інженер Е. І. Тотлебен. Для створення надійного захисту з моря біля входу в Північну бухту були затоплені російські парусні кораблі.

Світ був вражений мужністю й стійкістю захисників Севастополя, котрі 349 днів [13(25) вересня 1854 р.— 28 серпня (8 вересня) 1855 р.] боронили місто, проявляючи масовий героїзм. В історію першої оборони навічно вписані імена матроса П. Кішки, сестри милосердя Даши Севастопольської, письменника Л. Толстого, хірурга М. Пирогова та інших героїв.

За великі заслуги перед Вітчизною, з нагоди сторіччя першої героїчної оборони, Севастополь нагороджено орденом Червоного Прапора.

О Севастополе с восхищением заговорили во всем мире в период Крымской войны [1853—1856 гг.].

Решающие события в этой войне развернулись у стен Севастополя. В начале сентября 1854 г. у Евпатории высадилась 62-тысячная англо-франкотурецкая армия и двинулась к городу. В неимоверно короткий срок гарнизон крепости и местные жители под руководством адмиралов В. А. Корнилова, П. С. Нахимова, В. И. Истомина соорудили мощные оборонительные укрепления, систему которых разработал военный инженер Э. И. Тотлебен. Для создания надежного заслона с моря у входа в Северную бухту были затоплены русские парусные корабли.

Мир был изумлен мужеством и стойкостью защитников Севастополя, которые 349 дней [13(25) сентября 1854 г.— 28 августа (8 сентября) 1855 г.] обороняли город, проявляя массовый героизм. В историю первой обороны навечно вписаны имена матроса П. Кошки, сестры милосердия Даши Севастопольской, писателя Л. Толстого, хирурга Н. Пирогова и других героев.

За большие заслуги перед Родиной, в связи со столетием первой героической обороны, Севастополь награжден орденом Красного Знамени.

Sevastopol earned the admiration of the whole world during the years of the Crimean War [1853—1856].

The events which determined the outcome of this war took place on the outskirts of Sevastopol. In early September, 1854, a 62,000-strong Anglo-Francoturkish army disembarked at Yevpatoria and advanced on the city. In an unbelievably short time the garrison of the stronghold and the local inhabitants under the leadership of Admirals Kornilov, Nakhimov and Istomin built strong defenses, as devised by General Totleben. Russian sailing boats were scuttled at the entrance to the North Bay to close the enemy's marine routes to the city.

The world was amazed by the courage and steadfastness of Sevastopol's defenders who for 349 days (from September 25, 1854 to September 8, 1855) held the city and showed great heroism. The names of sailor Koshka, nurse Sevastopolskaya, writer Tolstoy, surgeon Pirogov and other heroes have been forever inscribed in the history of the first defense.

During the centennial celebrations of the city's first heroic defense, Sevastopol was awarded the Order of the Red Banner for its great services to the country.

14

Пам'ятник
О. І. Казарському

Памятник
А. И. Казарскому

Monument
to Kazarsky

15

Місце розташування
Другого бастиону

Место расположения
Второго бастиона

Location of
the Second Bastion

16

Обеліск на місці
загибелі В. І. Істоміна

Обелиск на месте
гибели В. И. Истомина

Obelisk to mark
Admiral Istomin's
death place

17

Вхід
на Малахів курган

Вход
на Малахов курган

Entrance
to Malakhov Mound

18—23

Пам'ятник Е. І. Тотлебену

Памятник Э. И. Тотлебену

Monument to Totleben

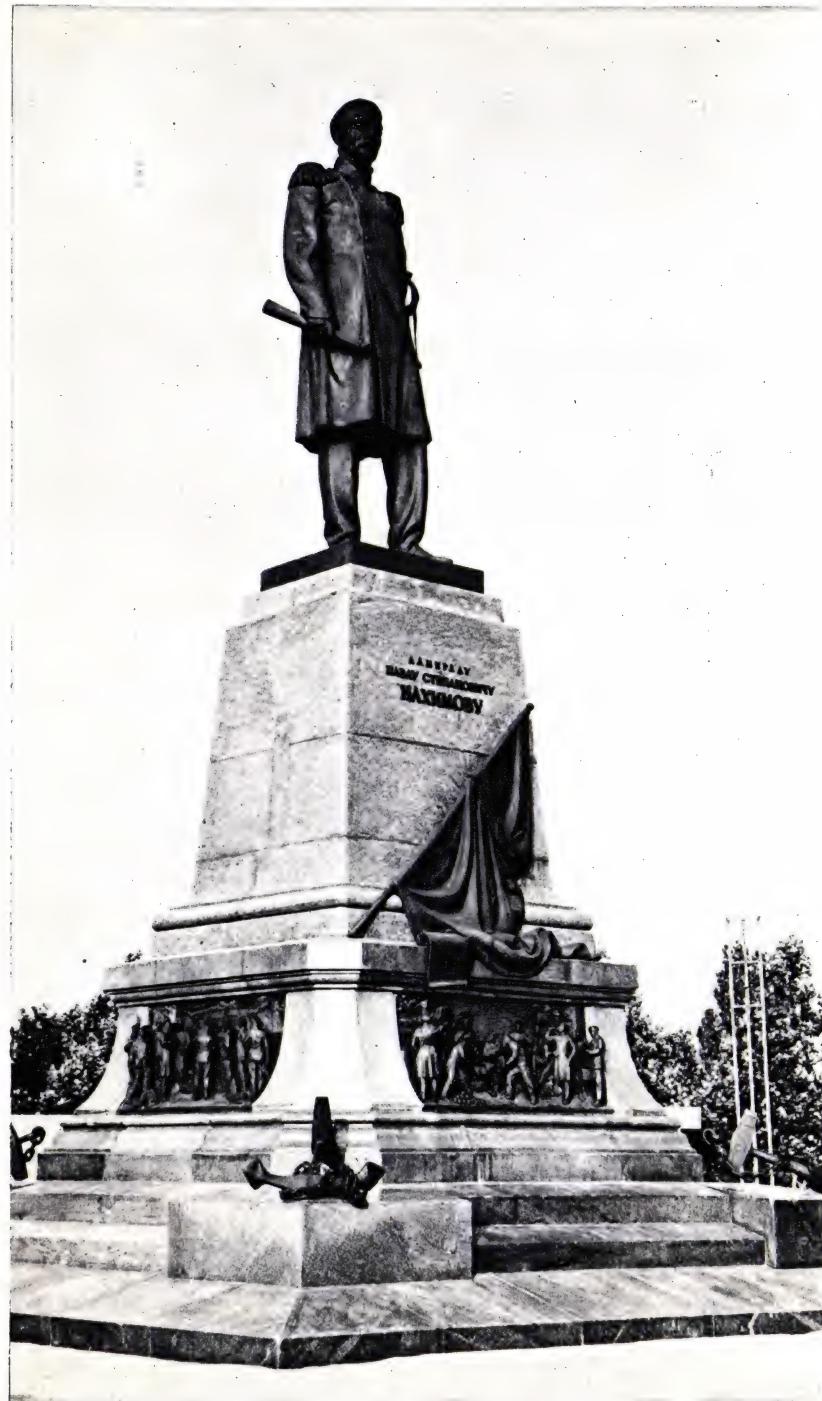
24

Площа П. С. Нахімова

Площадь П. С. Нахимова

Nakhimov Square

25—28

Пам'ятник
П. С. Нахімову

Памятник
П. С. Нахимову

Monument
to Admiral Nakhimov

29, 30

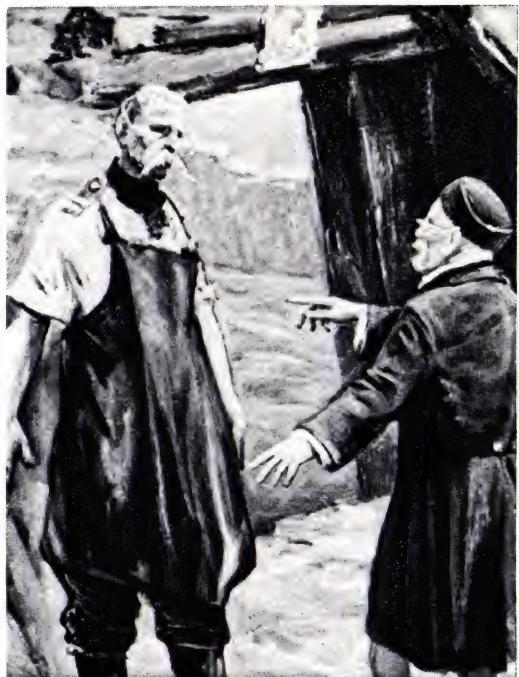
Біля будинку панорами
«Оборона Севастополя 1854—1855 рр.»

У здания панорамы
«Оборона Севастополя 1854—1855 гг.»

The building housing the "Defense
of Sevastopol, 1854—1855" panorama

31—36

Фрагменти панорами
«Оборона Севастополя
1854—1855 рр.»

Фрагменти панорами
«Оборона Севастополя
1854—1855 гг.»

Details of the
"Defense of Sevastopol,
1854—1855" panorama

37

Пам'ятник генералові С. О. Хрульову

Памятник генералу С. А. Хрулеву

Monument to General Khrulev

38

Пам'ятник Л. М. Толстому

Памятник Л. Н. Толстому

Monument to Leo Tolstoy

39,40

Укріплення Четвертого бастіону

Укрепления Четвертого бастиона

Fortifications of the Fourth Bastion

41

Місце розташування
П'ятого бастіону

Место расположения
Пятого бастиона

Location of the
Fifth Bastion

Пам'ятник матросові П. М. Кішці

Памятник матросу П. М. Кошке

Monument to sailor Koshka

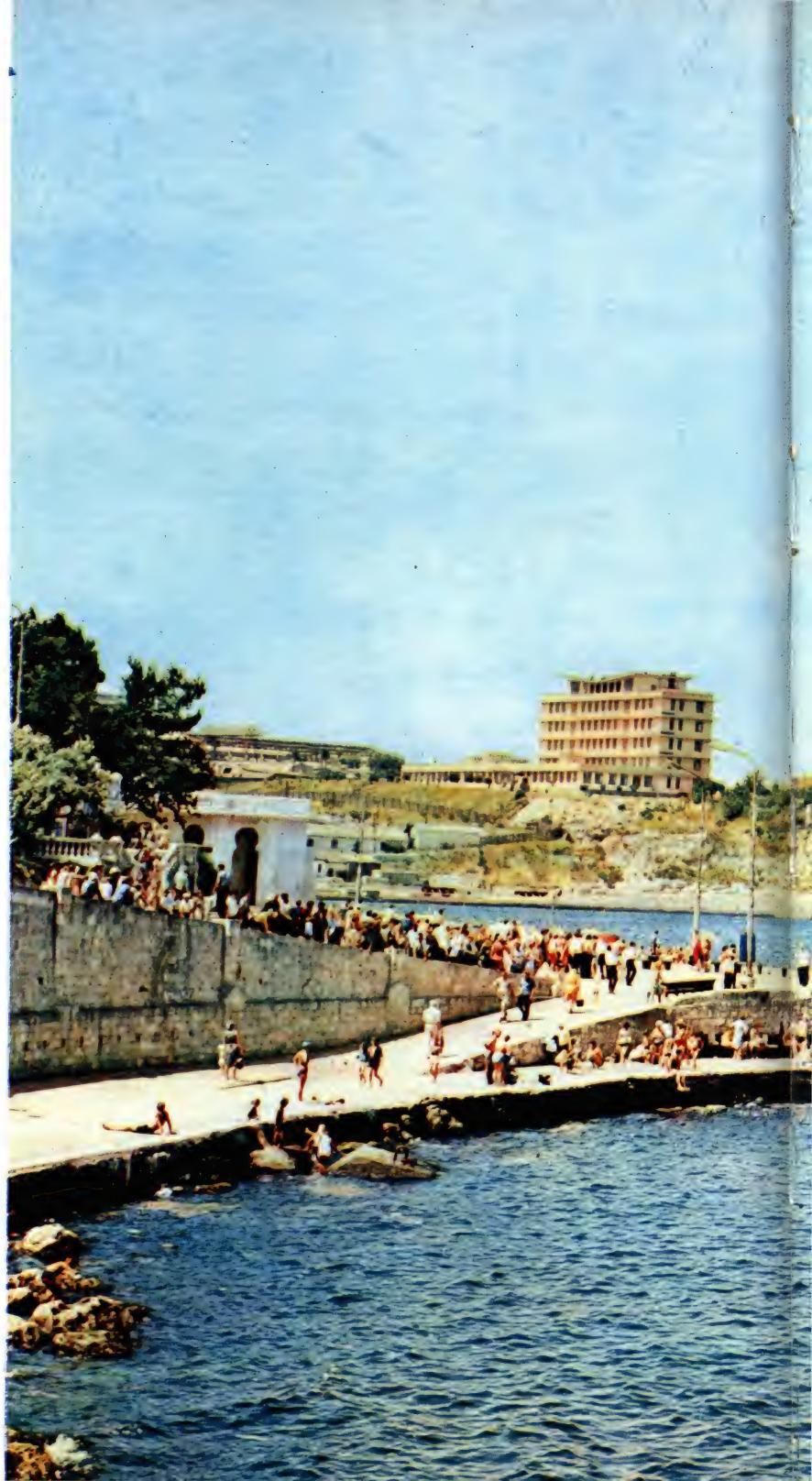

Пам'ятник
затопленим кораблям

Памятник
затопленным кораблям

Монумент
to the scuttled ships

Севастополь має славні революційні традиції. Вони народилися на зорі XIX ст. разом з першими листівками проти гноблення. Стихійні виступи народних мас у 1830 й 1873 рр. змінилися організованим революційним рухом, що формувався під впливом марксистських гуртків і ленінської «Іскри». Уже в квітні 1902 р. створюється «Севастопольський робітничий союз», а трохи пізніше — Севастопольський комітет РСДРП. Для посилення політичної роботи на кораблях і частинах гарнізону комітет створює 1904 р. підпільну більшовицьку організацію — матроську «Централку». Незабутні роки першої російської революції... Тисячі жителів міста в червні 1905 р. гаряче вітали повстання на броненосці «Потемкін». В листопаді того ж року в Севастополі спалахнуло збройне повстання, на чолі якого стали лейтенант П. Шмідт, матроси М. Антоненко, О. Гладков, С. Частник. Воно було жорстоко придушене царизмом: сотні матросів і керівників повстання було розстріляно. Та не згасло полум'я революційної боротьби. З новою силою воно спалахнуло в історичні дні Великого Жовтня.

Севастополь имеет славные революционные традиции. Они родились на заре XIX в. вместе с первыми листовками, направленными против угнетения. Стихийные выступления народных масс в 1830 и 1873 гг. сменились организованным революционным движением, которое формировалось под влиянием марксистских кружков и ленинской «Искры». Уже в апреле 1902 г. создается «Севастопольский рабочий союз», а немного позднее — Севастопольский комитет РСДРП. Для усиления политической работы на кораблях и в частях гарнизона комитет создает в 1904 г. подпольную большевистскую организацию — матросскую «Централку». Незываемые годы первой русской революции... Тысячи жителей города в июне 1905 г. горячо приветствовали восстание на броненосце «Потемкин». А в ноябре того же года в Севастополе вспыхнуло вооруженное восстание, во главе которого стали лейтенант П. Шмидт, матросы Н. Антоненко, А. Гладков, С. Частник. Оно было жестоко подавлено царизмом: сотни матросов и руководители восстания были расстреляны. Но не угасло пламя революционной борьбы. С новой силой оно розгорелось в исторические дни Великого Октября.

Sebastopol is known for its glorious revolutionary traditions which originate from the early years of the 19th century, when the first leaflets against czarist oppression were written here. The spontaneous demonstrations of 1830 and 1873 were followed by an organized revolutionary movement under the influence of Marxist circles and the newspaper "Iskra" edited by Lenin. In April 1902, the Sebastopol Workers' Union was organized, and, later, the Sebastopol Committee of the Russian Social-Democratic Labor Party. To intensify political agitation on the ships and in the garrison units, the Committee established an underground Bolshevik organization in 1904.

The years of the first Russian Revolution are an unforgettable landmark in the city's history. Thousands of the inhabitants enthusiastically hailed the uprising on the Potemkin battleship in June 1905. In November of that same year, an armed uprising broke out in Sebastopol, which was headed by Lieutenant Schmidt and sailors Antonenko, Gladkov and Chastnik. The czarist troops savagely suppressed the uprising; hundreds of sailors were shot and the leaders of the uprising were sentenced to death. The flame of revolutionary struggle was not extinguished, however, and burned brighter than ever during the historic days of the October Socialist Revolution of 1917.

47

Пам'ятник учасникам Севастопольського збройного повстання в листопаді 1905 р.

Памятник участникам Севастопольского вооруженного восстания в ноябре 1905 г.

Monument to the participants in the armed uprising in November 1905

48

Пам'ятник керівникам листопадового збройного повстання 1905 р.

Памятник руководителям ноябрьского вооруженного восстания 1905 г.

Monument to the leaders of the armed uprising in November 1905

49

Місце розстрілу учасників повстання на крейсері «Очаков» у листопаді 1905 р.

Место расстрела участников восстания на крейсере «Очаков» в ноябре 1905 г.

The place where the participants in the uprising on the Ochakov cruiser were shot in November 1905

50

Меморіальна дошка з барельєфом П. П. Шмідта на будинку по вулиці Суворова

Мемориальная доска с барельефом П. П. Шмидта на доме по улице Суворова

Memorial plaque with bas-relief of Lieutenant Schmidt on a house in Suvorov Street

Трудяще і моряки Севастополя з радістю зустріли звістку про повалення царизму в лютому 1917 р.

У запеклій боротьбі з меньшевиками в місті у квітні 1917 р. створюється самостійна більшовицька організація на чолі з І. Назукіним, С. Сапроновим та іншими. Вона відразу ж встановлює тісний зв'язок з ЦК РСДРП(б), який за вказівкою В. І. Леніна направляє на допомогу севастопольським більшовикам три делегації балтійських матросів і досвідчених партійних працівників Н. Острівську, Ю. Гавена, М. Пожарова та інших. Місто стало центром революційної боротьби трудячих Криму.

Більшовицький Військово-революційний комітет 16 (29) грудня 1917 р. проголосив у Севастополі Радянську владу. Та вже у травні 1918 р. місто окупували чужеземні інтервенти, а пізніше — білогвардійці. Боротьбу трудового народу очолили більшовики, що пішли в підпілля. Багато з них загинули як герої, смертью своєю наблизивши час перемоги: 15 листопада 1920 р. місто визволили війська Червоної Армії.

Севастополь з честью прошов крізь горнило класових битв і по праву став називатись містом бойової і революційної слави.

Трудящиеся и моряки Севастополя с радостью встретили известие о свержении царизма в феврале 1917 г.

В острой борьбе с меньшевиками в городе в апреле 1917 г. создается самостоятельная большевистская организация во главе с И. Назукиным, С. Сапроновым и другими. Она сразу же устанавливает связи с ЦК РСДРП(б), который по указанию В. И. Ленина направляет в помощь севастопольским большевикам три делегации балтийских матросов и опытных партийных работников Н. Островскую, Ю. Гавена, Н. Пожарова и других. Город стал центром революционной борьбы трудящихся Крыма. Большевистский Военно-революционный комитет 16 (29) декабря 1917 г. провозгласил в Севастополе Советскую власть. Но уже в мае 1918 г. город оккупировали чужеземные интервенты, а позже — белогвардейцы. Борьбу трудового народа возглавили большевики, ушедшие в подполье. Многие из них погибли, как герои, смертью своей приблизив час победы: 15 ноября 1920 г. город освободили войска Красной Армии.

Севастополь с честью прошел сквозь горнило классовых битв и по праву стал называться городом боевой и революционной славы.

The working people and sailors of Sevastopol joyously welcomed the news of the overthrow of the czarist government in February 1917.

In the crucial confrontation with the Mensheviks, an independent Bolshevik organization, headed by Nazukin, Saprakov and others, was formed in Sevastopol in April 1917. It immediately established contact with the Central Committee of the Russian Social-Democratic Labor Party of Bolsheviks, which on Lenin's instructions sent three delegations of Baltic seamen and experienced Party cadres such as Ostrovskaya, Gaven, Pozharov and others to help the Bolsheviks of Sevastopol. The city became the main center of revolutionary struggle in the Crimea.

The Bolshevik Military-Revolutionary Committee proclaimed Soviet power in Sevastopol on December 29, 1917. In May 1918, however, the city was occupied by foreign invaders and, later, by White Guards armies. The resistance against the invasion forces was headed by the Bolsheviks who had gone underground. Many of them died the death of heroes. On November 15, 1920, the city was liberated by the Red Army.

51—56

Пам'ятник В. І. Леніну

Памятник В. И. Ленину

Monument to Lenin

57—59

Пам'ятник 49 більшовикам — підпільникам
і учасникам революційного руху

Памятник 49 большевикам — подпольщикам
и участникам революционного движения

Monument to the 49 Bolsheviks,
underground workers and participants
in the revolutionary movement

60, 61

Будинок на вулиці Очаківців,
у якому жив Д. І. Ульянов

Дом на улице Очаковцев,
в котором жил Д. И. Ульянов

House in Ochakovtsev Street
where Dmitry Ulyanov lived

62

Пам'ятник на могилі
І. Д. Сладкова

Памятник на могиле
И. Д. Сладкова

Monument at the
grave of Sladkov

Друга героїчна оборона Севастополя — блискуча сторінка в історії Великої Вітчизняної війни. Всесвітньо відома епопея тривала 250 днів (29 жовтня 1941 р.— 3 липня 1942 р.).

Нечуваний героїзм у битві за чорноморську твердиню проявили жителі міста, бійці народного ополчення, моряки, піхотинці, льотчики, артилеристи. Протягом восьми місяців ні вдень ні вночі не затихали бої. І кожна година борні народжувала нових героїв. Навічно вписані в літопис бойової слави подвиги п'ятьох чорноморців на чолі з політруком М. Фільченковим, захисників дзота № 11, воїнів 30-ї батареї та 365-ї зенітної батареї, якою командував старший лейтенант І. П'янзін, екіпажу есмінця «Свободний», льотчиків Я. Іванова і М. Хрустальова, моряків І. Голубця й О. Чикаренка та багатьох тисяч інших.

Стійкість захисників Севастополя стала однією з найважливіших причин, що зірвали весняний наступ фашистів у 1942 р. І Батьківщина високо оцінила подвиг своїх вірних синів. Відзначаючи мужність і героїзм захисників міста, Президія Верховної Ради СРСР у 1942 р. встановила медаль «За оборону Севастополя». Севастополь почали називати містом-героєм.

Вторая героическая оборона Севастополя — блестящая страница в истории Великой Отечественной войны. Всемирно известная эпопея продолжалась 250 дней (29 октября 1941 г.— 3 июля 1942 г.).

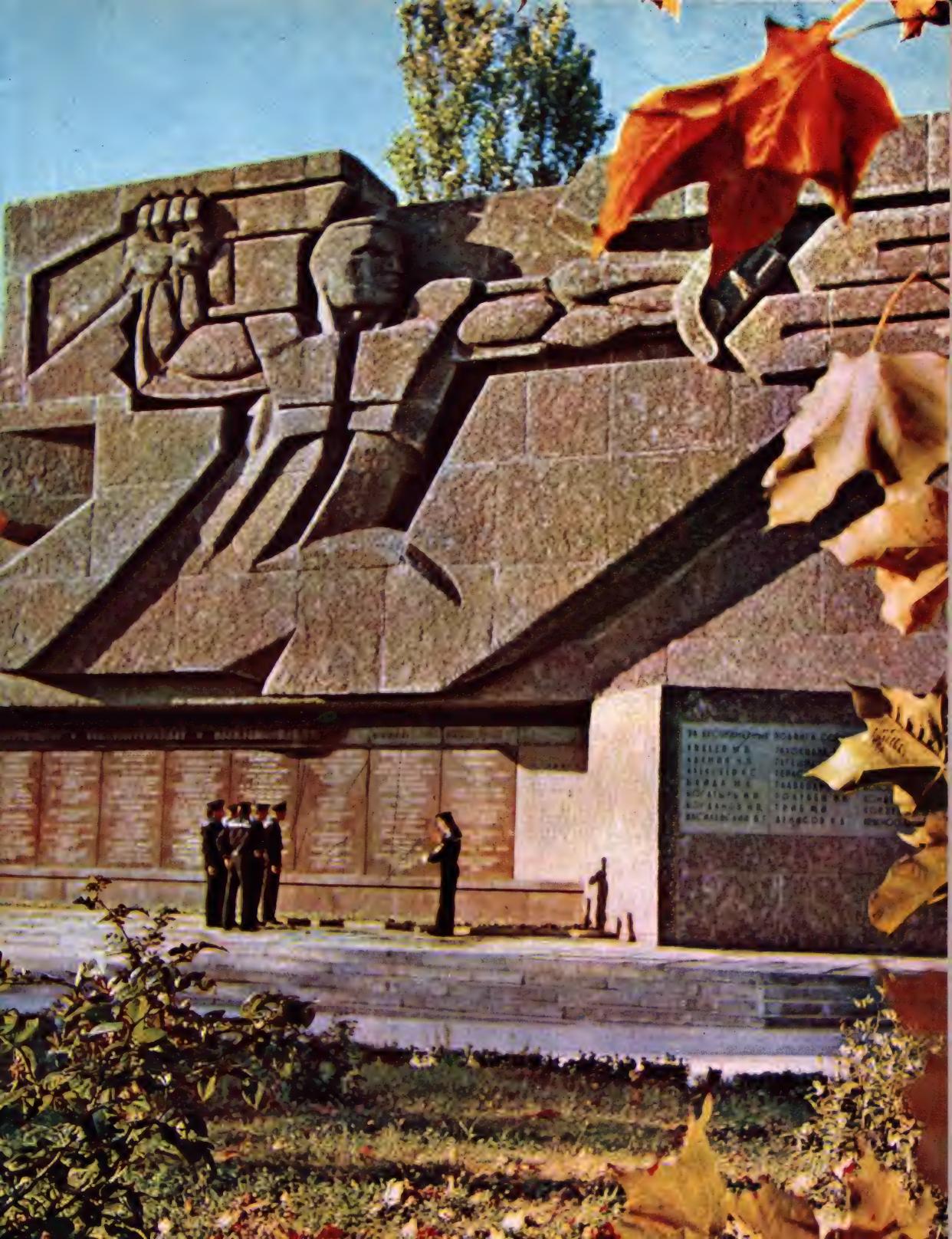
Беспримерный героизм в битве за черноморскую крепость проявили жители города, бойцы народного ополчения, моряки, пехотинцы, летчики, артиллеристы. В течение восьми месяцев ни днем ни ночью не затихали бои. И каждый час борьбы рождал новых героев. Навечно вписаны в летопись боевой славы подвиги пяти черноморцев во главе с политруком Н. Фильченковым, защитников дзота № 11, воинов 30-й батареи, 365-й зенитной батареи, экипажа эсминца «Свободный», летчиков Я. Иванова и Н. Хрустальева, моряков И. Голубца и многих тысяч других.

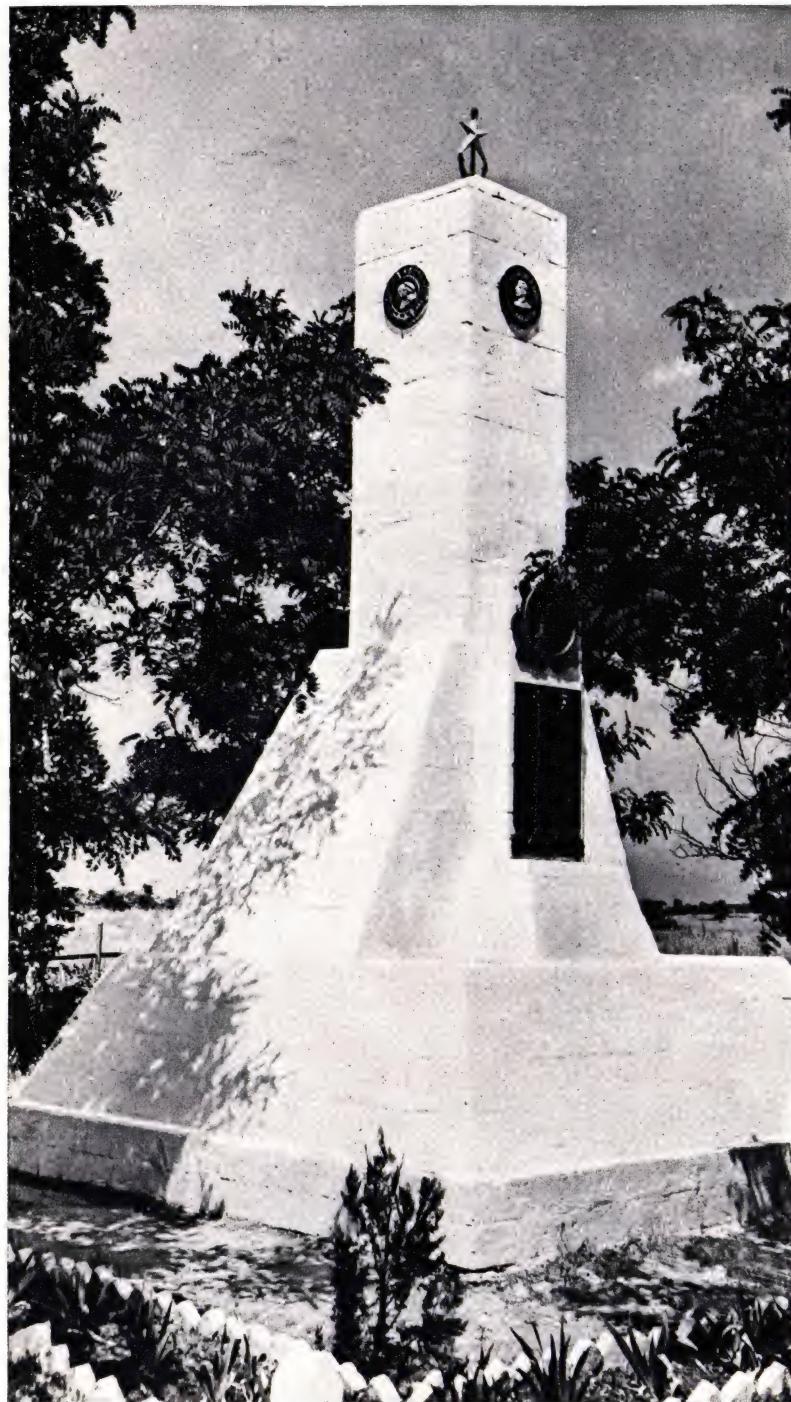
Стойкость защитников Севастополя явилась одной из важнейших причин, сорвавших весенне наступление фашистов в 1942 г. И Родина высоко оценила подвиг своих верных сынов. Отмечая мужество и героизм защитников города, Президиум Верховного Совета СССР в 1942 г. учредил медаль «За оборону Севастополя». Севастополь стали называть городом-героем.

The second heroic defense of Sevastopol dates to the years of the Great Patriotic War. The city beat off countless attacks by the enemy for 250 days, from October 29, 1941 to July 3, 1942.

Unprecedented heroism was displayed in the battle for this Black Sea stronghold by the city's inhabitants, civilian combat units, sailors, infantrymen, pilots and artillery. For eight months battles raged day and night. Each hour of the long struggle saw the birth of new heroes. The feats of the five Black Sea Fleet sailors led by political instructor Filchenkov, the defenders of pillbox No. 11, the soldiers of the 30th battery and the 365th antiaircraft battery under Senior Lieutenant Pyanzin, the crew of destroyer Svobodny, pilots Ivanov and Khrustalev, sailors Holubets and Chikarenko and thousands of others have gone down in the annals of military glory.

The staunchness of the defenders of Sevastopol is one of the basic reasons for the failure of the fascist offensive in the spring of 1942. The country has highly commended the deeds of her loyal sons and to commemorate the courage and heroism of the city's defenders, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR instituted the medal "For the Defense of Sevastopol" in 1942.

64

Пам'ятник п'яти
морякам-чорноморцям

Памятник пяти
морякам-черноморцам

Monument to the Five
Black Sea Sailors

Пам'ятник Герою
Радянського Союзу
І. К. Голубцю

Памятник Герою
Советского Союза
И. К. Голубцу

Monument to Golubets, Hero of the Soviet Union

66

Пам'ятник зенітникам
365-ї батареї

Пам'ятник зенітчикам
365-й батареи

Monument to the antiaircraft
gunners of the 365th Battery

67

Пам'ятник воїнам
7-ї бригади морської піхоти

Пам'ятник воинам
7-й бригады морской пехоты

Monument to the marines
of the 7th Brigade

Пам'ятник особовому складові 30-ї батареї

Памятник личному составу 30-й батареи

Monument to the men of the 30th Battery

Пам'ятник героям-прикордонникам

Памятник героям-пограничникам

Monument to the heroic border guards

70, 71

Пам'ятник героям-партизанам

Памятник героям-партизанам

Monument to the heroic partisans

72

Пам'ятник героям
обороны Севастополя
М. О. Острякову,
Ф. Г. Коробкову,
М. Г. Степаненку

Памятник героям
обороны Севастополя
Н. А. Острякову,
Ф. Г. Коробкову,
М. Г. Степаненку

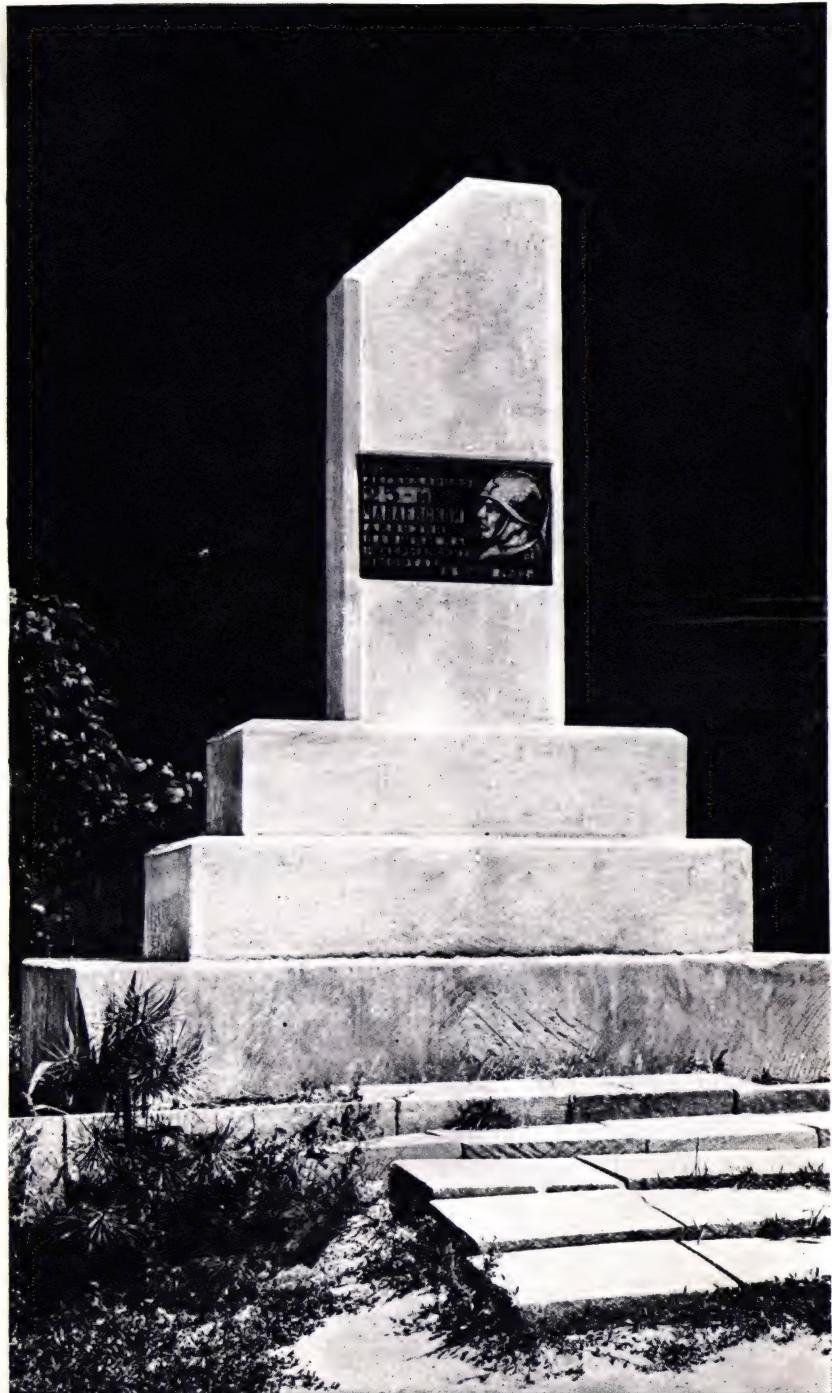
Monument to Ostryakov,
Korobkov
and Stepanenko,
heroes of the defense
of Sevastopol

73

Пам'ятник воїнам
25-ї Чапаєвської
дивізії

Памятник воинам
25-й Чапаевской
дивизии

Monument to the
soldiers of the 25th
Chapayev Division

74, 75

Пам'ятник авіаторам-чорноморцям
на мисі Херсонес

Пам'ятник авіаторам-чорноморцям
на мисі Херсонес

Monument to Black Sea aviators
on Cape Chersonesus

76

Пам'ятник героям дзота № 11

Памятник героям дзота № 11

Monument to the heroes of pillbox No. 11

77

Пам'ятник на могилі Героя
Радянського Союзу Ніні Онілової

Памятник на могиле Героя
Советского Союза Нины Ониловой

Monument at the grave of Nina
Onilova, Hero of the Soviet Union

Нине Оныловой

ПУЛЕМЕТЧИЦЕ
25-й ЧАПАЕВСКОЙ ДИВИЗИИ
ГЕРОИЧЕСКОЙ ЗАЩИТИНИЦЕ
ОДЕССЫ И СЕВАСТОПОЛА
СКОНЧАЛАСЬ ОТ РАН
В МАРТА 1942 ГОДА

78, 79

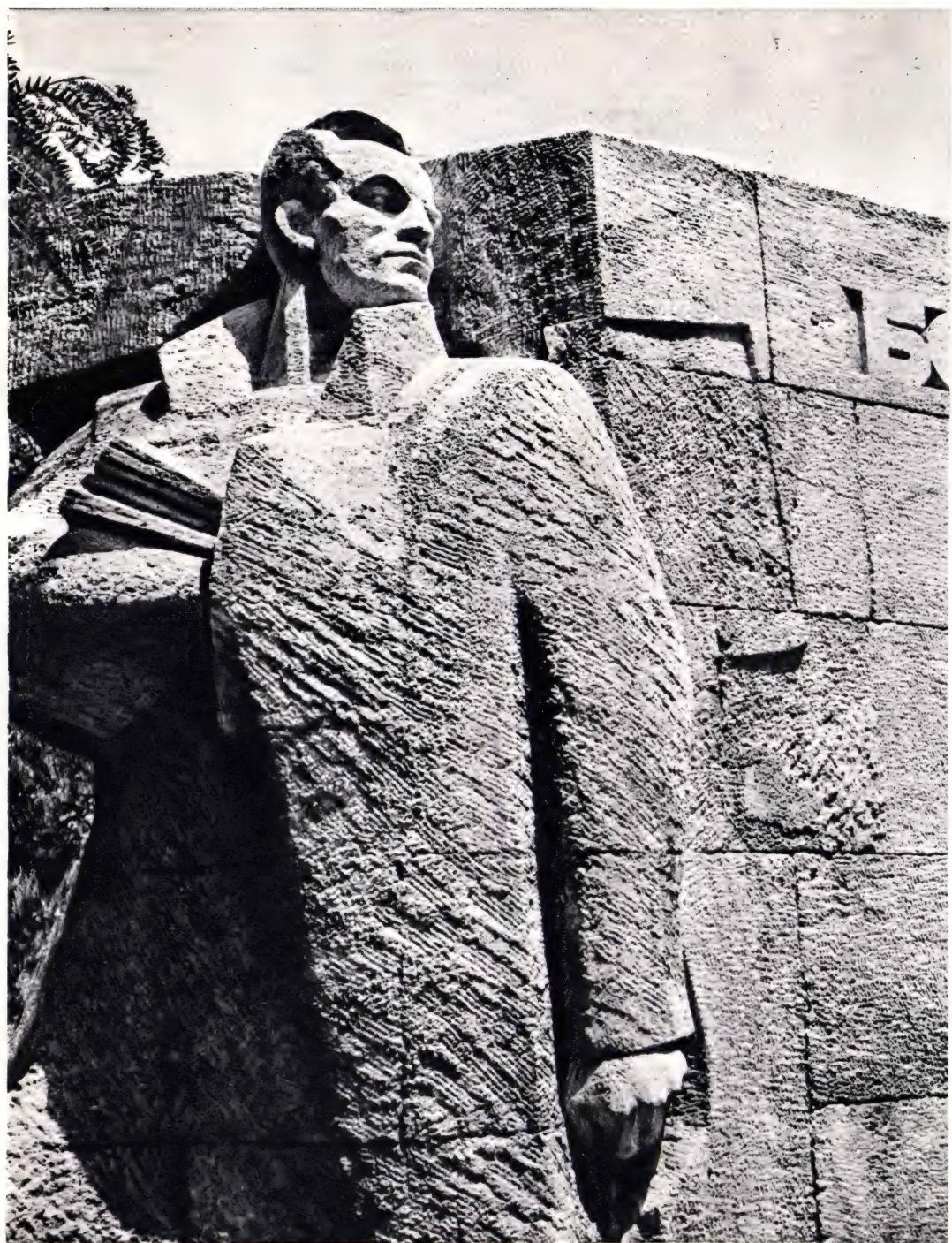
Пам'ятник
борцям підпілля

Памятник
борцам подполья

Monument to members
of the underground
movement

80

Пам'ятник чекісту
Павлу Силаєву

Памятник чекисту
Павлу Силаеву

Monument to Cheka
member Pavel Silayev

ВЕЧНАЯ
СЛАВА

81, 82

Братське кладовище воїнів
Великої Вітчизняної війни

Братское кладбище воинов
Великой Отечественной войны

Cemetery of the soldiers
of the Great Patriotic War

Місце розташування командних пунктів
берегової оборони Головної бази
Чорноморського флоту й Приморської армії

Место расположения командных пунктов
береговой обороны Главной базы
Черноморского флота и Приморской армии

Location of command posts of the coast
defenses of the Black
Sea Fleet and Maritime Army

84

Пам'ятник на могилі
П. П. Горпищенка

Памятник на могиле
П. Ф. Горпищенко

Monument at the grave
of Pavel Horpishchenko

85

Пам'ятник воїнам 134-го гаубичного артилерійського полку

Памятник воинам 134-го гаубичного артиллерийского полка

Monument to the soldiers of the 134th Howitzer Artillery Regiment

МУЖЕСТВУ
СТОЙКОСТИ
ВЕРНОСТИ
КОМУДАЛЬСКОЙ

86—90

Пам'ятник героям-комсомольцям

Памятник героям-комсомольцам

Monument to the Komsomol heroes

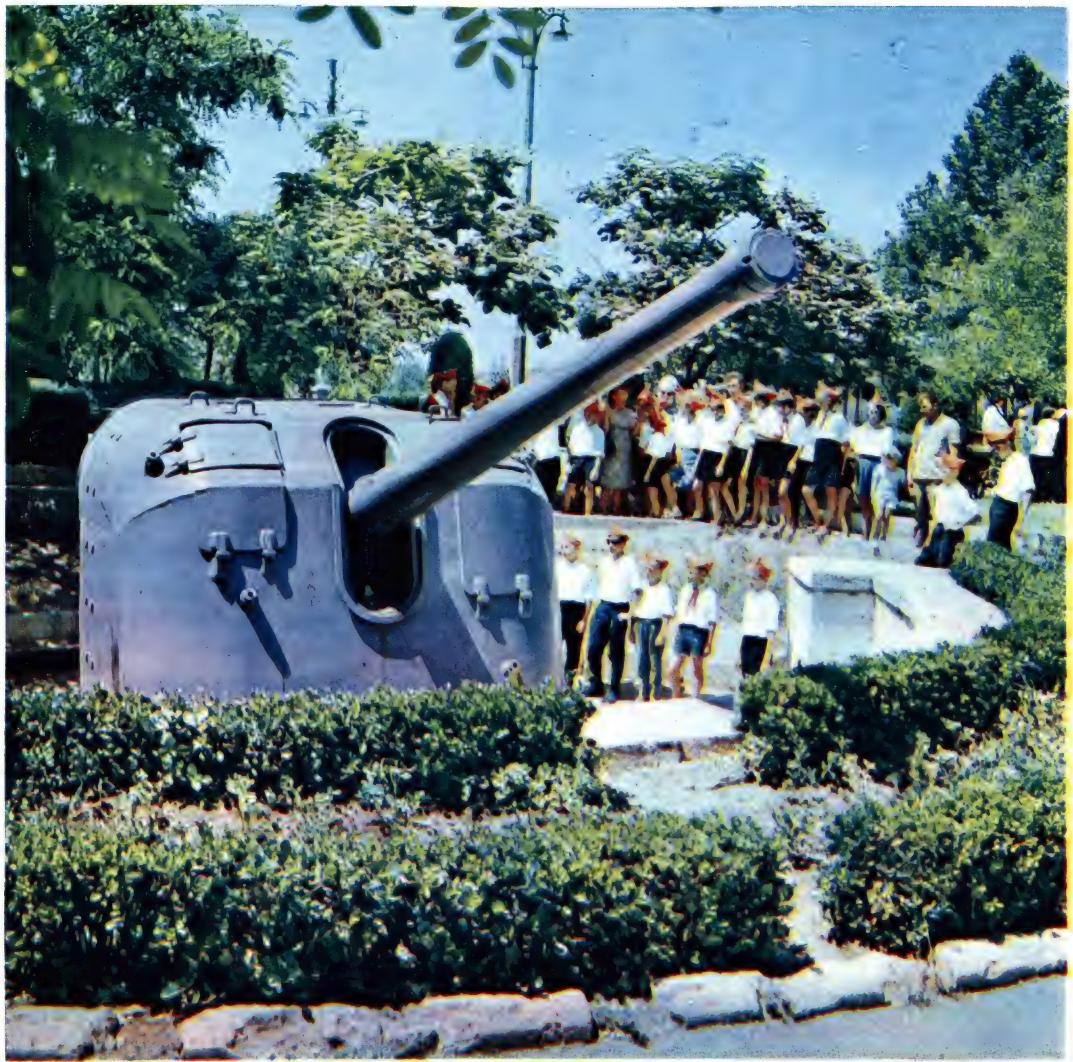

91

Пам'ятник есмінцю «Свободний»

Памятник эсминцу «Свободный»

Monument to the destroyer Svobodny

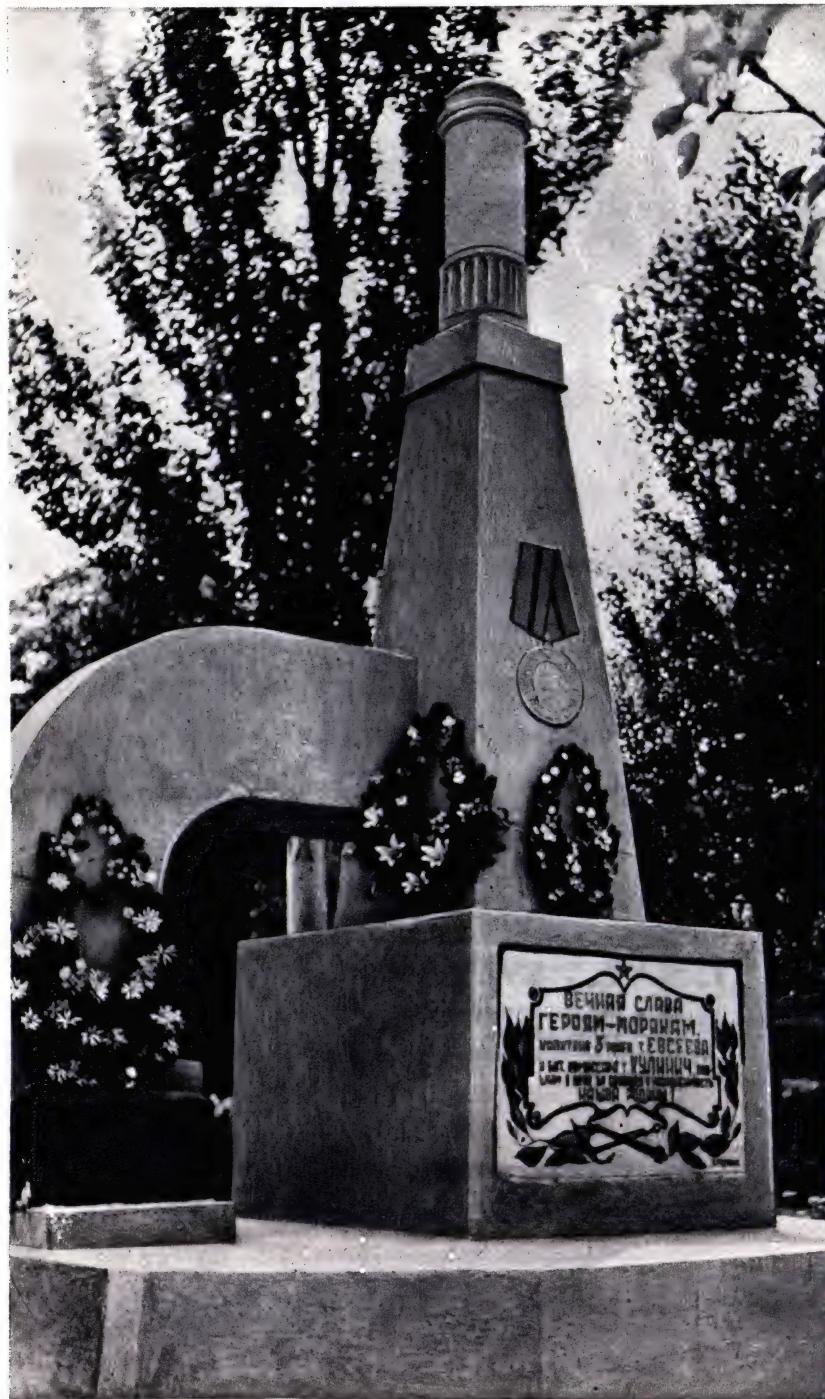

92

Місце розташування батареї О. П. Матюхіна

Место расположения батареи А. П. Матюхина

Location of the Matyukhin Battery

93

Пам'ятник захисникам
Костянтинівського равеліну

Памятник защитникам
Константиновского равелина

Monument to the defenders
of Konstantinovsky Ravelin

94

Фрагмент пам'ятника Герою
Радянського Союзу В. Д. Ревякіну

Фрагмент памятника Герою
Советского Союза В. Д. Ревякину

Detail of the monument to Revyakin,
Hero of the Soviet Union

Залишаючи 1942 р. руїни Севастополя, захисники поклялися помститись фашистським загарбникам. Час розплати незабаром настав.

Зазнавши поразки від Радянської Армії, яка визволяла Крим, фашисти зосередили великі сили на Севастопольському плацдармі й розраховували надовго його утримати. Та ці розрахунки були спростовані рішучими діями військ 4-го Українського фронту при підтримці кораблів Чорноморського флоту.

Першою 5 травня 1944 р. перешла у наступ 2-га гвардійська армія, а через два дні — й інші з'єднання. На крутых склонах укріпленої Сапун-гори разыгралася вирішальна битва за місто. Запеклі бої точилися за кожний метр землі. Один за одним на гребені гори встановлювали прапори перемоги рядовий Яцуненко, молодший сержант Соснін, рядовий Абдурахманов, ефрейтор Дроб'язко, удостоєні звання Героя Радянського Союзу. За п'ять днів бої фашисти були вибиті з міста.

За видатні заслуги перед Батьківщиною, мужність і героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, на означенняння 20-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною місту-герою Севастополю вручено орден Леніна й медаль «Золота Зірка».

Оставляя в 1942 г. развалины Севастополя, защитники поклялись отомстить фашистским захватчикам. Час расплаты вскоре настал.

Потерпев поражение от Советской Армии, освобождавшей Крым, фашисты сосредоточили крупные силы на Севастопольском плацдарме и рассчитывали надолго его удержать. Но эти расчеты были опрокинуты решительными действиями войск 4-го Украинского фронта при поддержке кораблей Черноморского флота.

Первой 5 мая 1944 г. перешла в наступление 2-я гвардейская армия, а через два дня — и другие соединения. На крутых склонах сильно укрепленной Сапун-горы разыгралася битва за город. Ожесточенные схватки шли за каждый метр земли. Один за другим на гребне горы водружали флаги победы рядовой Яцуненко, младший сержант Соснин, рядовой Абдурахманов, ефрейтор Дробязко, удостоенные звания Героя Советского Союза. За пять дней боев фашисты были выбиты из города. За выдающиеся заслуги перед Родиной, мужество и героизм в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками, в ознаменование 20-летия победы советского народа над фашистской Германией городу-герою Севастополю вручены орден Ленина и медаль «Золотая Звезда».

After heavy battles, the war-torn city surrendered in 1942 but its defenders vowed to take vengeance on the fascist invaders. The day of recompense came in May 1944.

In answer to the crushing blows administered by the Soviet Army in the Crimea, the fascists concentrated large forces at the Sevastopol bridgehead, calculating on a long resistance. But their plans were foiled by the decisive actions of the armies of the 4th Ukrainian Front supported by the ships of the Black Sea Fleet.

The 2nd Guards Army was the first to assume the offensive on May 5, followed two days later by other units. The decisive battle for the city broke out on the well-fortified slopes of Sapun Hill. Fierce fighting ensued but one after another the banners of victory were hoisted on the hilltop by Private Yatsunenko, Junior Sergeant Sosnin, Private Abdurakhmanov and Private First Class Drobayzko who were awarded the title of Hero of the Soviet Union. After five days of fighting, the fascists were driven out of the city.

For outstanding services to the country, the Hero-City of Sevastopol was awarded the Order of Lenin and the Gold Star Medal on the occasion of the 20th anniversary of the Soviet Union's victory over fascist Germany.

Фрагменти діорами
«Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.»

Фрагменти діорами
«Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.»

Details of the "Assault of Sapun Hill,
May 7, 1944" diorama

99

Будинок діорами
«Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.»

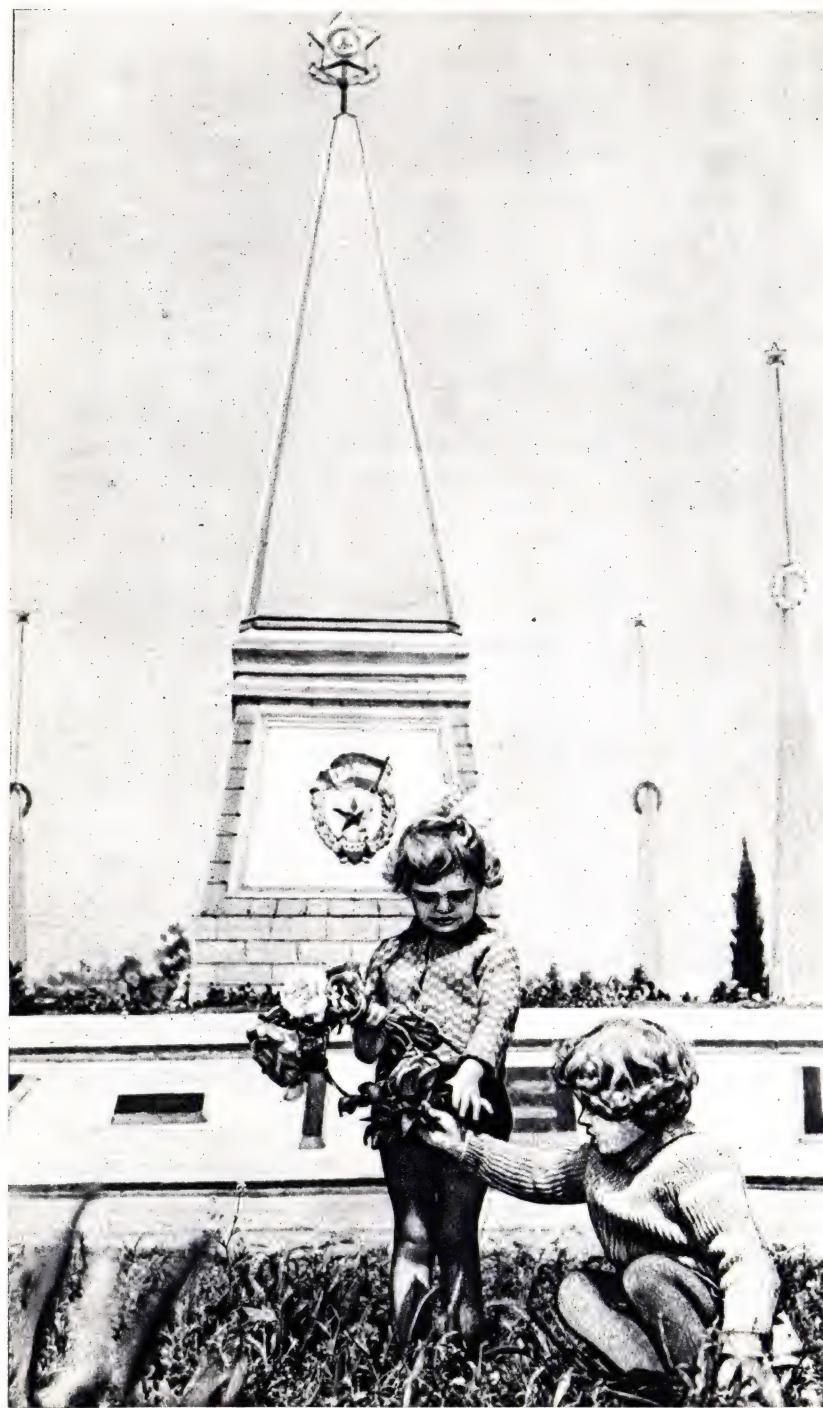
Здание диорамы
«Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.»

Building of the "Assault of Sapun Hill,
May 7, 1944" diorama

100

Обеліск Слави на Сапун-горі
Обелиск Славы на Сапун-горе
Glory Obelisk on Sapun Hill

101

Пам'ятник Слави
войнам 2-ї гвардійської армії

Памятник Славы
воинам 2-й гвардейской армии

Glory Monument to the soldiers
of the 2nd Guards Army

102

Пам'ятник льотчикам-чорноморцям,
які здійснили повітряні тарани
в боях за Севастополь

Памятник летчикам-черноморцам,
совершившим воздушные тараны
в боях за Севастополь

Monument to the Black Sea pilots
who rammed fascist aircraft during
the defense of Sevastopol

103, 104

Пам'ятник воїнам 414-ї Грузинської дивізії

Памятник воинам 414-й Грузинской дивизии

Monument to the soldiers of the 414th
Georgian Division

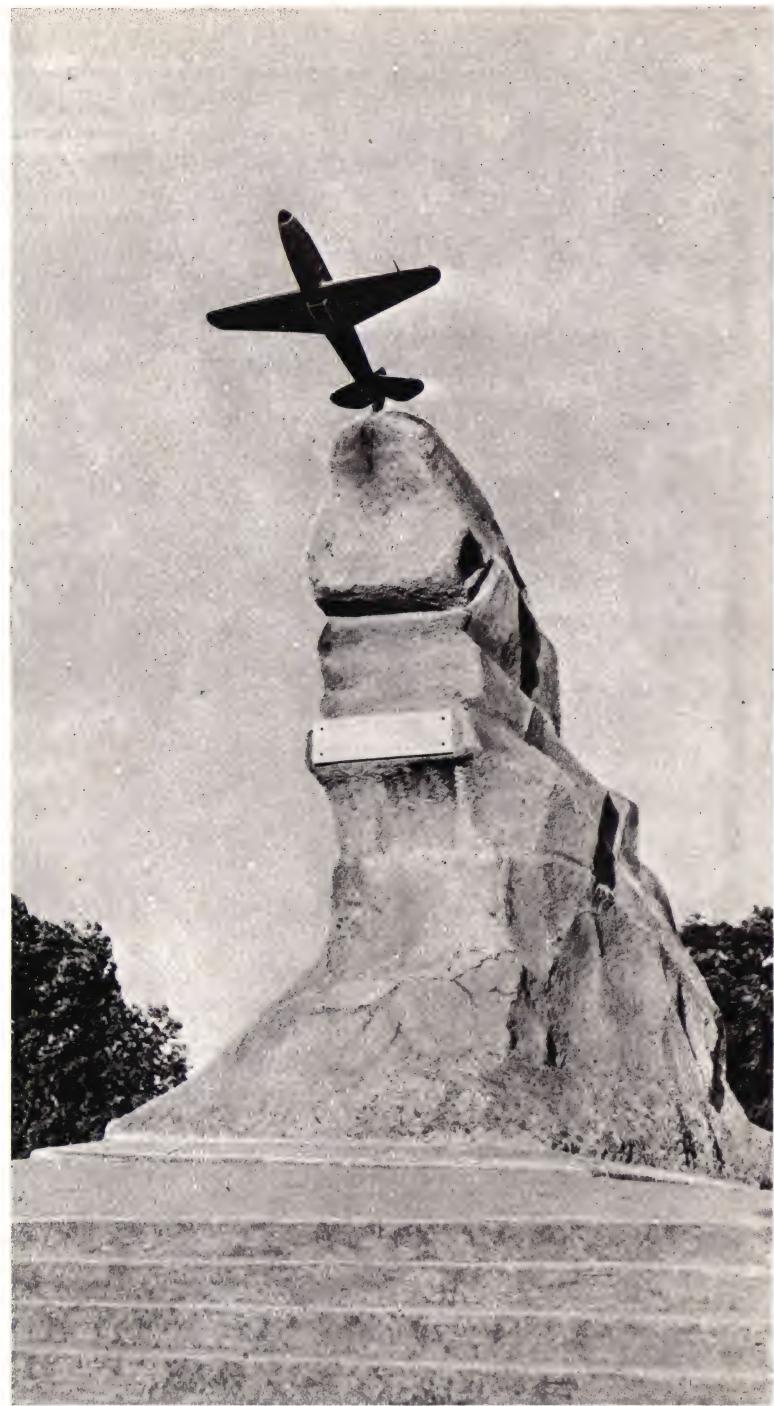

105

Пам'ятник морякам
допоміжного флоту

Памятник морякам
вспомогательного флота

Monument to the sailors
of the auxiliary fleet

106

Пам'ятник льотчикам
на Малаховому кургані

Памятник летчикам
на Малаховом кургане

Monument to the pilots
on Malakov Mound

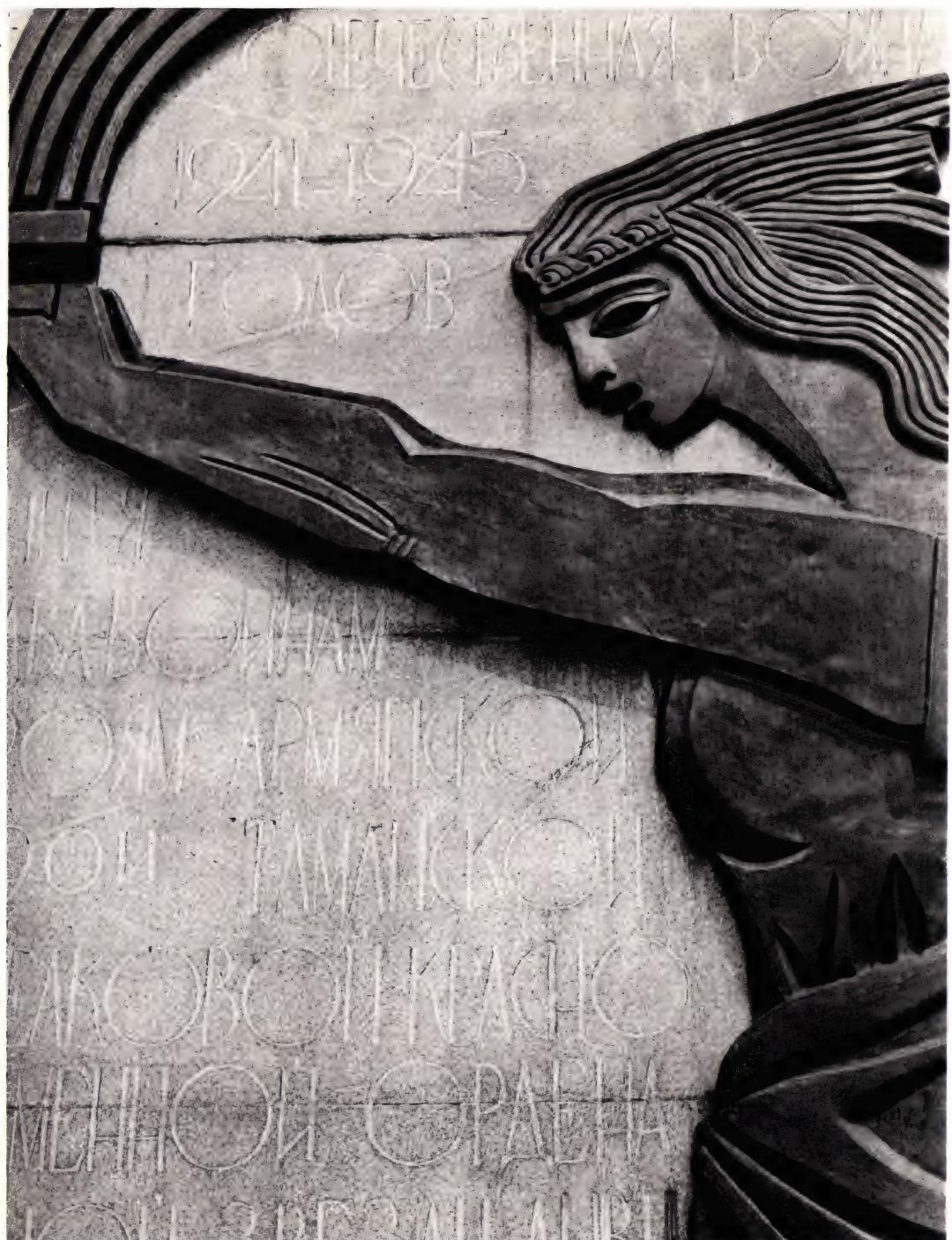

107, 108

Пам'ятник воїнам
89-ї Вірменської
дивізії

Пам'ятник воїнам
89-й Армянской
дивизии

Monument to the
soldiers of the 89th
Armenian Division

109

Пам'ятник героям-танкістам
Памятник героям-танкистам
Monument to the tankmen heroes

110

Пам'ятник воїнам
318-ї Новоросійської дивізії

Памятник воинам
318-й Новороссийской дивизии

Monument to the soldiers
of the 318th Novorossiysk Division

111

Пам'ятник
працівникам міліції

Памятник
работникам милиции

Monument
to the militiamen

112

Пам'ятник
 медикам-чорноморцям

Памятник
 медикам-черноморцам

Monument
to the doctors of
the Black Sea Fleet

113, 114

Алея героїв
і пам'ятник катерникам-
чорноморцям

Аллея героев и
памятник катерникам-
черноморцам

Lane of Heroes and the
monument to the gunboat
sailors

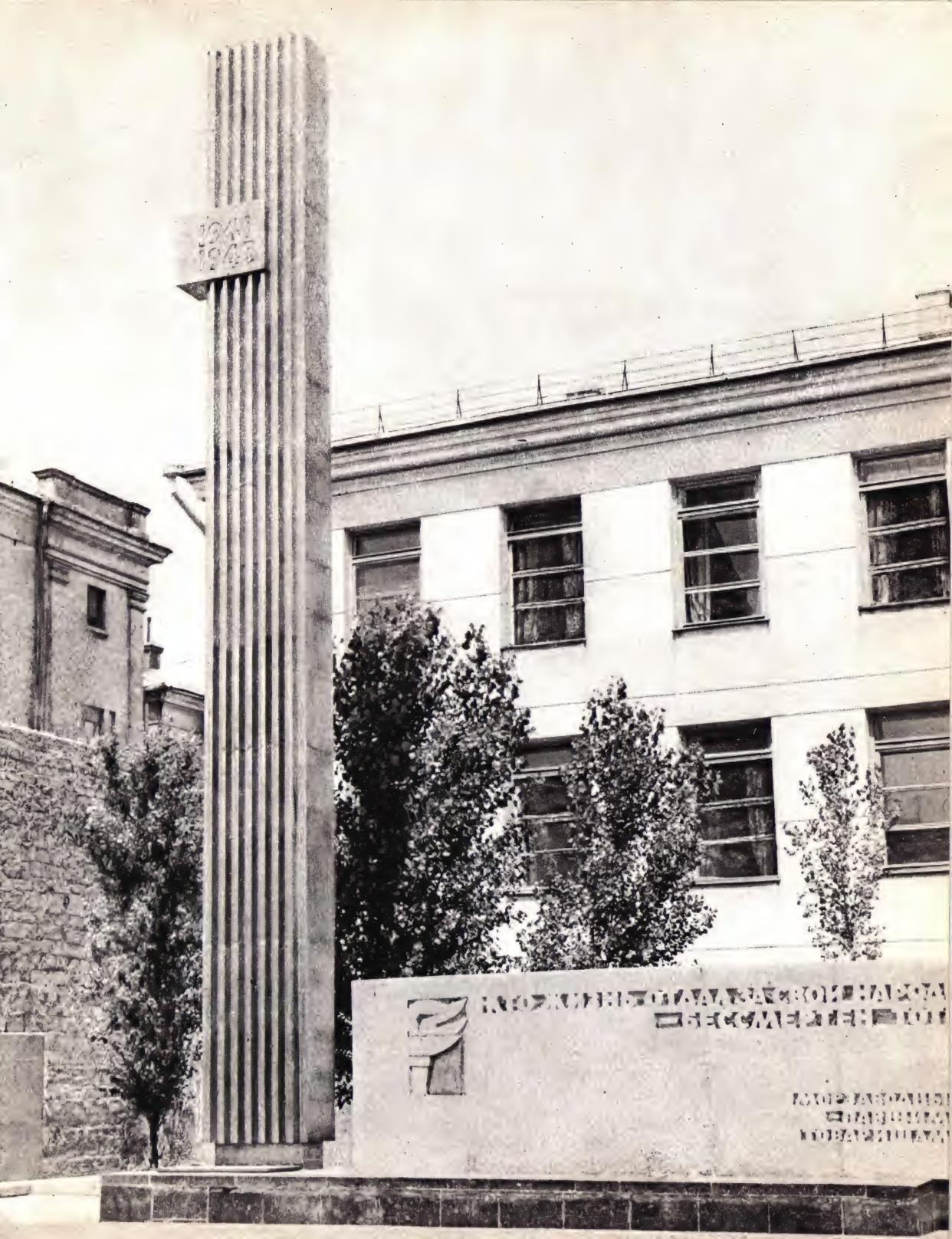

115

Пам'ятник робітникам
Морського заводу

Памятник рабочим
Морского завода

Monument
to the workers
of the Marine Plant

הַמְּלֵאָה תִּהְיֶה בְּעַמּוֹת אֶרְזָה וְבְעַמּוֹת
בְּמִזְרָחָה וְבְמִזְרָחָה וְבְמִזְרָחָה

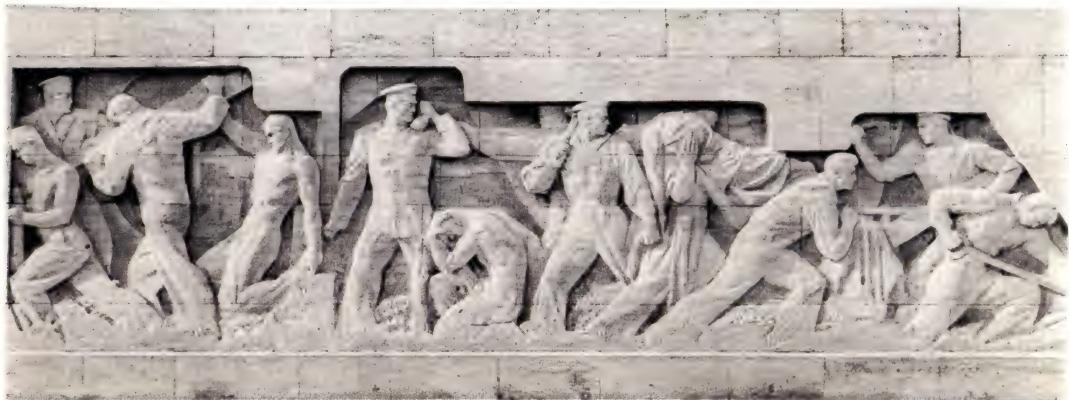
הַמְּלֵאָה תִּהְיֶה בְּעַמּוֹת אֶרְזָה וְבְעַמּוֹת
בְּמִזְרָחָה וְבְמִזְרָחָה וְבְמִזְרָחָה

116—118

Пам'ятник «Батьківщина — синам»

Памятник «Родина — сыновьям»

Monument "Motherland — to Her Sons"

119

Пам'ятник героям,
які полягли в боях
за Балаклаву

Памятник героям,
павшим в боях
за Балаклаву

Monument to the
heroes who died
in the battles for
Balaklava

120

Пам'ятник Перемоги
на мисі Херсонес

Пам'ятник Победы
на мысе Херсонес

Victory Monument
at Cape Chersonesus

121, 122

Тут, на Сапун-горі, біля Вічного вогню
загони піонерської «Зірниці» дають клятву:
«Пам'яті полеглих будемо достойні!»

Здесь, на Сапун-горе, у Вечного огня
отряды пионерской «Зарницы» дают клятву:
«Памяти павших будем достойны!»

The Eternal Flame at the Glory
Obelisk on Sapun Hill

СЛАВА ВАМ, ХРАВРЫЕ, СЛАВА, БЕССТРАШНЫЕ
ВЕЧНУЮ СЛАВУ ПОЕТ ВАМ НАРОД
ДОБЛЕСТНО ЖИВШИЕ, СМЕРТЬ СОКРУШИВШИЕ,
ПАМЯТЬ О ВАС НИКОГДА НЕ УМРЕТ!

**ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ
ПРО ПАМ'ЯТНИКИ СЕВАСТОПОЛЯ**

**СПРАВОЧНЫЕ МАТЕРИАЛЫ
О ПАМЯТНИКАХ СЕВАСТОПОЛЯ**

**MAIN DATA ON THE MONUMENTS
OF SEVASTOPOL**

ПАМ'ЯТНИКИ МІСТА-ГЕРОЯ

25—28

Пам'ятник П. С. Нахімову.

Скульптор — народний художник СРСР М. В. Томський, архітектор А. В. Ареф'єв. Відкрито 1959 р. Загальна висота 13,5 м. Постамент виконано з полірованого граніту, скульптура і горельєфи — з бронзи.

29, 30

Будинок панорами

«Оборона Севастополя 1854—1855 рр.»

Збудовано за проектом інженера О. І. Енберга і з участю архітектора В. А. Фельдмана. Відкрито 14 травня 1905 р. Кругла будівля з класичним порталом облицьована інкерманським каменем.

31—36

Фрагменти панорами

«Оборона Севастополя 1854—1855 рр.»

Панорама створена видатним російським художником, академіком Ф. О. Рубо в 1901—1904 рр. Відтворена радянськими художниками під керівництвом академіків В. М. Яковлєва і П. П. Соколова-Скаля й знову відкрита 16 жовтня 1954 р.

37

Пам'ятник генералові С. О. Хрульову.

Встановлено на могилі генерала на братському кладовищі першої оборони. На п'єдесталі напис: «Хрульов — Росія».

38

Пам'ятник Л. М. Толстому.

Скульптор Г. М. Денисов. Відкрито 1959 р. на Історичному бульварі, на місці колишнього Четвертого бастіону. На гранітній стелі — мармуровий барельєф.

39—40

Укріплення Четвертого бастіону.

Споруджено 1905 р. на Історичному бульварі, реставровано 1963 р. за проектом Л. П. Губи. Висота бруствера 2 м, довжина 80 м. гармати чавунні, вагою 2—5 тонн. Тури й канати — бетонні.

41

Місце розташування П'ятого бастіону.

Обеліск на місці загибелі В. І. Істоміна. Споруджено 1905 р. між Малаховим курганом і Камчачським лютнєтом. Загальна висота 1,5 м. На обеліску з сірого граніту — Георгіївський хрест і напис: «Тут убито ядром у голову 7 березня 1855 р. контр-адмірала В. І. Істоміна».

42—44

Пам'ятник матросові П. М. Кішці.

Скульптори — матроси Й. та В. Кейдуки, архітектор В. П. Петропавловський. Відкрито 1956 р. Загальна висота 4 м. Постамент з граніту, бюст з бронзової.

45

Пам'ятник затопленим кораблям.

Скульптор — академік А.-Г. Адамсон. Споруджено 1904 р. в бухті Біля Приморського бульвару. Загальна висота 16,66 м. На п'єдесталі напис: «В пам'ять кораблів, затоплених 1854—1855 рр. для загородження входу на рейд». Склію виконано з граніту, колону — з діориту, капітель і орла — з бронзи. Пам'ятник давно став своєрідною емблемою Севастополя.

1, 51—56

Пам'ятник В. І. Леніну.

Скульптор П. І. Бондаренко, архітектори Г. В. Щуко та С. Я. Турковський. Відкрито 2 листопада 1957 р. на центральному міському пагорбі. Загальна висота 20,75 м. Постамент виконано з полірованого граніту, скульптури відлито з бронзи.

14

Пам'ятник О. І. Казарському.

Автор — академік архітектури О. П. Брюллов. Відкрито 1834 р. Загальна висота 5,5 м. На постаменті з інкерманського каменю — антична трирема, барельєфи О. І. Казарського, Ніки, Нептуна, Меркурія.

15

Місце розташування Другого бастіону.

Обеліск з необтесаних діоритових брил відкрито 1905 р. між Ушаковою і Кілен-бalkою, де Другий бастіон прикривав лівий фланг оборони Корабельної сторони в 1854—1855 р.

16

Обеліск на місці загибелі В. І. Істоміна.

Відкрито 1905 р. між Малаховим курганом і Камчачським лютнєтом. Загальна висота 1,5 м. На обеліску з сірого граніту — Георгіївський хрест і напис: «Тут убито ядром у голову 7 березня 1855 р. контр-адмірала В. І. Істоміна».

17

Вхід на Малахів курган.

Малахів курган — священне місце Севастополя. Під час першої оборони він займав ключові позиції в системі оборонних укріплень. У роки Великої Вітчизняної війни тут на смерть стояли радянські люди, приможивши славу віхівих предків. На вершині кургану — алея Дружби, пломенінні Вічний вогонь, запалений 1958 р.

18—23

Пам'ятник генералові Е. І. Тотлебену.

Художник О. О. Більдерлінг, скульптор І. М. Шредер. Відкрито 1909 р. Відбудовано 1945 р. під керівництвом скульптора Л. М. Писаревського. Загальна висота 13,75 м. Постамент виконано з сірого граніту, скульптури відлито з бронзи.

Пам'ятник учасникам Севастопольського збройного повстання в листопаді 1905 р. Скульптор М. А. Бедниченко, архітектор В. П. Петровавловський. Відкрито в листопаді 1955 р.

Пам'ятник керівникам листопадового збройного повстання 1905 р. в Севастополі.

Архітектор В. К. Ретлінг. Встановлено 1935 р. на кладовищі Комунарів, на могилі героїв першої російської революції — лейтенанта П. Шмідта, матросів О. Гладкова, М. Антоненка, С. Частника. Пам'ятник виконано з граніту, мармуровидного вапняку та бронзи.

Місце розстрілу учасників повстання на крейсері «Очаков» у листопаді 1905 р.

На Приморському бульварі 1955 р. встановлено меморіальну дошку з написом: «Тут 28 листопада 1905 р. царськими військами по-звірячому розстріляно революційних матросів крейсера «Очаков».

Меморіальна дошка з барельєфом П. П. Шмідта на будинку по вулиці Суворова.

На гранітній дошці — барельєф з білого мармуру. Виконано за проектом скульптора О. Р. Куликової.

Пам'ятник 49 більшовикам — підпільникам і учасникам революційного руху в Севастополі.

Скульптори С. С. Карташов і Л. С. Смерчинський, архітектор М. А. Садовський. Споруджено 1937 р. на кладовищі Комунарів. Загальна висота 6,5 м.

Будинок на вулиці Очаківці, де жив Д. І. Ульянов. На гранітній дошці — барельєф з нержавіючого сплаву. Виконано за проектом скульптора Г. М. Денисова.

Пам'ятник на могилі І. Д. Сладкова.

Встановлено на кладовищі Комунарів на могилі І. Д. Сладкова — комісара Військово-морських сил Радянської Республіки в 1921—1922 рр.

Пам'ятник п'ятьом морякам-чорноморцям.

Споруджено у листопаді 1945 р. моряками-чорноморцями біля села Верхнєсадове, де політрук М. Фільченков, червонофлотці В. Цибулько, Ю. Паршин, І. Красносельський, Д. Одинцов у листопаді 1941 р. вступили у двобій з 22 фашистськими танками й загинули, кинувшись під гусениці із з'язками гранат, але не пропустили ворога в Севастополь. Вони посмертно удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Обеліск висотою 7 м — з інкерманського каменю.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу І. К. Голубцю.

Споруджено моряками-каторниками 1946 р. Обеліск увічнив подвій червонофлотця Івана Голубця. У березні 1942 р. він виникав на підпалений ворожим снарядом катор і став скидати глибинні бомби за борт. Пролунав вибух... Ціною життя Голубець запобіг загибелі багатьох кораблів, що стояли в бухті. Постмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник зенітникам 365-ї батареї.

Автор — О. І. Лазарев та О. С. Птухін. Споруджено воїнами-артилеристами на Менкензівських горах 1952 р. на означення геройчного подвигу зенітників. У червні 1942 р. ворогу вдалося прорватися до батареї. Коли більшість воїнів загинула й укріплення були вже зруйновані, командир батареї старший лейтенант І. С. П'янін викликав вогонь нашої артилерії на себе. За цей подвій він посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник воїнам 7-ї бригади морської піхоти.

Скульптор В. Є. Суханов. Споруджено в грудні 1968 р. трудящими Балаклавського району біля підніжжя гори Гасфорта на честь воїнів легендарної бригади полковника Є. І. Жидилоза, які боронили місто. Пам'ятник висотою 8 м виконано із залізобетону.

Пам'ятник особовому складові 30-ї батареї.

Скульптори Л. С. Смерчинський і С. С. Карташов. Споруджено з ініціативи, силами й на кошти комсомольців Червонопаропорного Чорноморського флоту на братські могили героїв другої оборони Севастополя.

Пам'ятник висотою 5 м відкрито у липні 1956 р.

Пам'ятник героям-прикордонникам у Балаклаві.

Пам'ятник героям-партизанам.

Скульптор В. О. Минаков. Споруджено комсомольцями Нахімовського району на шосе Севастополь — Ялта 1967 р. Пам'ятник являє собою напівкруглу стіну з білого каменю довжиною 13,5 м й висотою 3 м. Барельєф виконано з бронзи.

Пам'ятник героям оборони Севастополя

М. О. Острякову, Ф. Г. Коробкову, М. Г. Степаненку. Скульптор Л. М. Писаревський, архітектор Сендлер. Споруджено в листопаді 1946 р. на кладовищі Комунарів на могилі авіаторів, генералів — Героя Радянського Союзу М. О. Острякова, Героя Радянського Союзу Ф. Г. Коробкова та бригадного комісара М. Г. Степаненка, які загинули на бойовому посту. Обеліск висотою 8 м виконано з інкерманського каменю, барельєфи — з бронзи.

Пам'ятник воїнам 25-ї Чапаєвської дивізії.

Автор — А. В. Веселов. Споруджено за ініціативою й на кошти учнів школи-інтернату № 2 в Інкермані на могилі 19 бійців легендарної дивізії, що боронила місто. Відкрито ветеранами дивізії у жовтні 1969 р. Пам'ятник висотою 3 м виконано з бетону, інкерманського каменю, цементу й граніту.

Пам'ятник авіаторам-чорноморцям на мисі Херсонес.

Споруджено за проектом групи студентів Київського художнього інституту під керівництвом доцента І. В. Макогона у жовтні 1966 р. Висота стели 10 м, довжина стін 23 м. Пам'ятник виконано з бетону, інкерманського каменю, цементу й граніту.

Пам'ятник героям дзота № 11.

Споруджено моряками-чорноморцями 1945 р. біля села Камиши на місці, де геройно боровся й загинув гарнізон дзота № 11. Обеліск висотою 7 м виконано з білого інкерманського каменю.

Пам'ятник на могилі Героя Радянського Союзу Ніни Онілової.

Скульптор Є. М. Слюсар, архітектор А. Л. Шеффер. Споруджено 1961 р. на кладовищі Комунарів. Обеліск висотою 2 м виконано із сірого граніту, барельєф — з білого мармуру.

Пам'ятник борцям підпілля.

Скульптор С. О. Чиж, архітектор А. Л. Шеффер. Відкрито 1963 р. на кладовищі Комунарів на братській могилі 52 севастопольських підпілників, стражених гітлерівцями у квітні 1944 р. Стела довжиною 6,4 м і висотою 3,2 м виконана з кримбальського каменю.

Пам'ятник чекісту Павлу Силаєву.

Автор — інженер В. І. Фомін. Відкрито 1966 р. в Козачій бухті, де в липні 1942 р. загинув моряк-чекіст П. М. Силаєв, який останніми гранатами підірвав себі ворогів, що його оточили. Пам'ятник висотою 3,2 м виконано із залізобетону і бронзи.

Братське кладовище воїнів Великої Вітчизняної війни.

Розташоване на шосе Севастополь — Сімферополь, біля селища Дергачі, і є основним некрополем загиблих при обороні й звільненні міста. Тут понад 100 братських і 60 індивідуальних могил. У центрі кладовища 12-метровий обеліск з інкерманського каменю. Кладовище упорядковане за проектом архітектора В. П. Петропавловського у 1952—1953 рр.

Місце розташування командних пунктів берегової оборони Головної бази Чорноморського флоту й Приморської армії.

Пам'ятник являє собою комплекс із залізобетонних казематів та двох корабельних гармат. На правому й лівому казематах — пам'ятні дошки. Комплекс завершено 1969 р. за проектом архітектора І. С. Пушкарьова.

Пам'ятник на могилі П. П. Горпищенка.

Скульптор С. О. Чиж, архітектор А. Л. Шеффер. Споруджено у вересні 1962 р. на братському кладовищі воїнів Великої Вітчизняної війни, де були перезахорнені останки героя. Стела із сірого граніту, барельєф — з білого мармуру.

Пам'ятник воїнам 134-го гаубичного артполку.

Архітектор Н. Н. Вербжицький. Споруджено комсомольцями тресту «Севастопольбуд» у листопаді 1970 р. на Мекензієвих горах, де геройно боролися артилеристи. Постамент виконано з бетону, меморіальні плити — з мармуру. Загальна висота 4 м.

Пам'ятник героям-комсомольцям.

Скульптор С. О. Чиж, інженер В. І. Фомін. Споруджено в жовтні 1963 р. Загальна висота 7,9 м. Постамент з діориту, скульптури з органіка, тоновані під бронзу. Біля підніжжя пам'ятника закладена капсула із зверненням комсомольців 60-х років до молоді Севастополя 90-х років.

Пам'ятник есмінцю «Свободний».

Встановлено на Павловському миску 1952 р. на честь геройчного подвигу моряків у червні 1942 р. Конвоюючи санітарний транспорт «Абхазія», есмінець пробився в місто з Новоросійська. У нерівному бою з ворожими літаками корабель загинув. Обеліск висотою 5,5 м виконано з інкерманського каменю.

Місце розташування батареї О. П. Матюхіна.

На постаменті з кримбальського каменю 1958 р. на Малаховому кургані встановлено дві гармати на місці уставленої батареї капітан-лейтенанта О. П. Матюхіна, яка обороняла Севастополь у 1941—1942 рр.

Пам'ятник захисникам Костянтинівського равеліну.

Автор — капітан-лейтенант А. І. Зедгенідзе. Обеліск висотою 2,5 м споруджено у листопаді 1944 р. на могилі загиблих захисників равеліну. На чолі з капітаном 3-го рангу М. Є. Євсев'євим у червні 1942 р. артилеристи безстрашно боролися, на цьому легендарному клаптику севастопольської землі.

Фрагмент пам'ятника

Герою Радянського Союзу В. Д. Ревякіну.

Скульптор Є. М. Слюсар. Пам'ятник відкрито у листопаді 1967 р. біля школи № 16, де викладав В. Д. Ревякін — керівник комуністичної підпільної організації в тилу ворога. По-звір'ячому закатований гітлерівцями у квітні 1944 р. Пост morto удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Стела висотою 1,5 м виконана з бетону.

Фрагменти діорами «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.»

Живописне полотно написано народним художником РРФСР П. Т. Мальцевим спільно з Г. І. Марченком і М. С. Присекіним. Діораму відкрито 4 листопада 1959 р.

Будинок діорами «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.»

Споруджено 1959 р. за проектом архітектора В. П. Петропавловського.

Обеліск Слави на Сапун-горі.

Споруджено воїнами Приморської армії 1944 р. за проектом О. Д. Кисельова на вершині Сапун-гори. Реконструйовано 1964 р. Обеліск висотою 26 м облицьовано сірим гранітом. Меморіальні дошки з найменуванням армій, з'єднані з частин, що визволяли Севастополь, виснано з червоного граніту.

Пам'ятник Слави воїнам 2-ї гвардійської армії. Архітектор К. О. Чанкветадзе. Пам'ятник споруджено воїнами-гвардійцями в липні 1944 р. на березі Північної бухти і присвячено 2-й гвардійській армії. Обеліск висотою 12 м виконано з бутового каменю й увінчано символічним орденом Слави.

Пам'ятник льотчикам-чорноморцям, які здійснили повітряні тарани в боях за Севастополь.

Пам'ятник воїнам 414-ї Грузинської дивізії. Скульптор Т. І. Сіхарулідзе, архітектор О. Н. Гокадзе. Відкрито 1961 р. на братській могилі воїнів дивізії, які загинули під час визволення міста у травні 1944 р. Пам'ятник споруджено за рішенням уряду Грузинської РСР. Загальна висота 13,75 м. Обеліск з жовтого туфу, скульптуру воїна висотою 2,35 м виконано з бронзи.

Пам'ятник морякам допоміжного флоту. Архітектор О. Н. Гокадзе. Відкрито в липні 1967 р. біля Телефонної пристані. Пам'ятник присвячений допоміжному флотові — транспортам, танкерам, буссірам, мотоботам, — що брали активну участь у бойовій діяльності Червонопрапорного Чорноморського флоту. Висота стели 3,2 м, довжина 2,5 м.

Пам'ятник льотчикам на Малаховому кургані. Споруджено воїнами 8-ї повітряної армії в липні 1944 р. за проектом військового інженера В. П. Корольова. Пам'ятник присвячено героям-льотчикам, які загинули в боях за визволення кримської землі.

Пам'ятник воїнам 89-ї Вірменської дивізії. Скульптор А. А. Арутюнян, архітектор Д. П. Торосян. Відкрито 1961 р. біля двох братських могил воїнів дивізії, які загинули, визволюючи місто у травні 1944 р. Пам'ятник споруджено за рішенням уряду Вірменської РСР. На стелі барельєф Матері-Вітчизни. Стелу висотою 11 м виконано з темно-сірого граніту, барельєф — з чеканеної листової міді.

Пам'ятник героям-танкістам. На братській могилі 24 танкістів, на Зеленій горі, як символ бойової слави встановлено танк Т-34, що брав участь у визволенні Севастополя.

Пам'ятник воїнам 318-ї Новоросійської дивізії. Споруджено у травні 1944 р. воїнами дивізії на висоті Горній, на братській могилі полеглих у боях за визволення міста. Обеліск висотою 12 м виконано з інкерманського каменю, меморіальні дошки — з мармуру.

Пам'ятник працівникам міліції. Скульптор С. О. Чиж. Споруджено у листопаді 1967 р. на вулиці Пушкіна на честь працівників міліції, які загинули при виконанні службових обов'язків. Біля підніжжя пам'ятника басейн, над водою — чайка в польоті. Обеліск висотою 5 м виконано з альмінського каменю.

Пам'ятник медикам-чорноморцям. Скульптор С. О. Чиж. Споруджено на території військово-морського госпіталю у жовтні 1968 р. Обеліск висотою 3,2 м виконано з діориту і білого мармуру.

Алея героїв і пам'ятник катерникам-чорноморцям. Споруджено в серпні 1949 р. воїнами-чорноморцями в пам'ять про моряків-каторників, полеглих під час Великої Вітчизняної війни. Алею з барельєфами Героїв Радянського Союзу відкрито 1965 р.

Пам'ятник робітникам Морського заводу. Автор — художник заводу В. М. Криуленко. Відкрито на території двічі орденоносного Морського заводу в листопаді 1967 р. На бетонній стіні встановлено пам'ятні гранітні дошки з прізвищами 319 робітників заводу, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Довжина стіни 17 м, висота 3 м.

Пам'ятник «Батьківщина — синам». Скульптор П. І. Бондаренко, архітектори О. О. Заварзін та В. М. Артюхов. Споруджено 1963 р. Постамент виконано з кримбальського каменю, скульптура з бронзи. Висота скульптури 12 м.

Пам'ятник героям, які полягли в боях за Балаклаву.

Пам'ятник Перемоги на мисі Херсонес. Автор — академік архітектури М. Я. Гінзбург. Відкрито у жовтні 1944 р. на честь радянських військ, які завершили розгром гітлерівських загарбників у Криму 12 травня 1944 р. Обеліск висотою 25 м виконано з інкерманського каменю.

Вічний вогонь біля обеліска Слави на Сапун-горі. Запалено у травні 1970 р. у дні святкування 25-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною від вогню легендарного Малахового кургану. Кожні п'ять хвилин звучить тут урочиста мелодія пісні «Сапун-гора» композитора Б. В. Боголепова.

ПАМЯТНИКИ ГОРОДА-ГЕРОЯ

1. 51—56

Памятник В. И. Ленину.

Скульптор П. И. Бондаренко, архитекторы Г. В. Щуко и С. Я. Турковский. Открыт 2 ноября 1957 г. на центральном городском холме. Общая высота 20,75 м. Постамент выполнен из полированного гранита, скульптуры отлиты из бронзы.

14

Памятник А. И. Казарскому.

Автор — академик архитектуры А. П. Брюллов. Открыт в 1834 г. Общая высота 5,5 м. На постаменте из инкерманского камня — античная трирема, барельефы А. И. Казарского, Ники, Нептуна, Меркурия.

15

Место расположения Второго бастиона.

Обелиск из неотесанных диоритовых глыб открыт в 1905 г. между Ушаковой и Килен-балкой, где Второй бастион прикрывал левый фланг обороны Корабельной стороны в 1854—1855 гг.

16

Обелиск на месте гибели В. И. Истомина.

Открыт в 1905 г. между Малаховым курганом и Камчатским люнетом. Общая высота 1,5 м. На обелиске из серого гранита — Георгиевский крест и надпись: «Здесь убит ядром в голову 7 марта 1855 г. контр-адмирал В. И. Истомин».

17

Вход на Малахов курган.

Малахов курган — священное место Севастополя. Во время первой обороны он занимал ключевые позиции в системе оборонительных укреплений. В годы Великой Отечественной войны здесь на смерть стояли советские люди, приумножившие славу своих предков. На самой вершине кургана — аллея Дружбы, пламенеет Вечный огонь, зажженный в 1958 г.

18—23

Памятник генералу Э. И. Тотлебену.

Художник А. А. Бильдерлинг, скульптор И. Н. Шредер. Открыт в 1909 г. Восстановлен в 1945 г. под руководством скульптора Л. М. Писаревского. Общая высота 13,75 м. Постамент выполнен из серого гранита, скульптуры отлиты из бронзы.

25—28

Памятник П. С. Нахимову.

Скульптор — народный художник СССР Н. В. Томский, архитектор А. В. Арефьев. Открыт в 1959 г. Общая высота 13,5 м. Постамент выполнен из полированного гранита, скульптура и горельефы — из бронзы.

29, 30

Здание панорамы «Оборона Севастополя 1854—1855 гг.» Построено по проекту инженера О. И. Энберга и при участии архитектора В. А. Фельдмана, открыто 14 мая 1905 г. Круглое здание с классическим порталом облицовано инкерманским камнем.

31—36

Фрагменты панорамы

«Оборона Севастополя 1854—1855 гг.»

Панорама создана выдающимся русским художником, академиком Ф. А. Рубо в 1901—1904 гг. Воссоздана советскими художниками под руководством академиков В. Н. Яковлева и П. П. Соколова-Скаля и вновь открыта 16 октября 1954 г.

37

Памятник генералу С. А. Хрулеву.

Установлен на могиле генерала на братском кладбище первой обороны. На пьедестале надпись: «Хрулеву — Россия».

38

Памятник Л. Н. Толстому.

Скульптор Г. Н. Денисов. Открыт в 1959 г. на Историческом бульваре, на месте бывшего Четвертого бастиона. На гранитной стеле — мраморный барельеф.

39, 40

Укрепления Четвертого бастиона.

Сооружены в 1905 г. на Историческом бульваре, реставрированы в 1963 г. по проекту Л. П. Губы. Высота бруствера 2 м, длина 80 м. Орудия чугунные, весом 2—5 тонн. Туры и канаты — бетонные.

41

Место расположения Пятого бастиона.

Обелиск сооружен в 1905 г. Высота 5 м. На обелиске мемориальные надписи с перечислением сражавшихся здесь частей. Памятник выполнен из серого гранита, шлем с опущенным забралом — из бронзы.

42—44

Памятник матросу П. М. Кошке.

Скульпторы — матросы И. и В. Кейдуки, архитектор В. П. Петропавловский. Открыт в 1956 г. Общая высота 4 м. Постамент из гранита, бюст бронзовый.

45

Памятник затопленным кораблям.

Скульптор — академик А.-Г. Адамсон. Сооружен в 1904 г. в бухте у Приморского бульвара. Общая высота 16,66 м. На пьедестале надпись: «В память кораблей, затопленных в 1854—1855 гг. для заграждения входа на рейд». Утес выполнен из гранита, колонна — из диорита, капитель и орел — из бронзы. Памятник давно стал своеобразной эмблемой Севастополя.

Памятник участникам Севастопольского вооруженного восстания в ноябре 1905 г.
Скульптор Н. А. Бедниченко, архитектор В. П. Петропавловский. Открыт в ноябре 1955 г

Памятник руководителям ноябрьского вооруженного восстания 1905 г. в Севастополе.

Архитектор В. К. Ретлинг. Установлен в 1935 г. на кладбище Коммунаров, на могиле героев первой русской революции — лейтенанта П. Шмидта, матросов А. Гладкова, Н. Антоненко, С. Частника. Памятник выполнен из гранита, мраморовидного известняка и бронзы.

Место расстрела участников восстания на крейсере «Очаков» в ноябре 1905 г.

На Приморском бульваре в 1955 г. установлена мемориальная доска с надписью: «Здесь 28 ноября 1905 г. царскими войсками были зверски расстреляны революционные матросы крейсера «Очаков».

Мемориальная доска с барельефом П. П. Шмидта на доме по улице Суворова.

На гранитной доске — барельеф из белого мрамора, выполненный по проекту скульптора А. Р. Куликовой.

Памятник 49 большевикам — подпольщикам и участникам революционного движения в Севастополе.

Скульпторы С. С. Карташев и Л. С. Смерчинский, архитектор М. А. Садовский. Сооружен в 1937 г. на кладбище Коммунаров. Общая высота 6,5 м.

Дом на улице Очаковцев, в котором жил Д. И. Ульянов.

На гранитной доске — барельеф из нержавеющего сплава, выполненный по проекту Г. Н. Денисова.

Памятник на могиле И. Д. Сладкова.

Установлен на кладбище Коммунаров на могиле И. Д. Сладкова — комиссара Военно-морских сил Советской Республики в 1921—1922 гг.

Памятник пяти морякам-черноморцам.

Сооружен в ноябре 1945 г. моряками-черноморцами у села Верхнесадовое, где политрук Н. Фильченков, краснофлотцы В. Цибулько, И. Красносельский, Ю. Паршин, Д. Одинцов в ноябре 1941 г. вступили в единоборство с 22 фашистскими танками и погибли, бросившись под гусеницы со связками гранат, но не пропустили врага в Севастополь. Они посмертно удостоены звания Героя Советского Союза. Обелиск высотой 7 м сооружен из инкерманского камня.

Памятник Герою Советского Союза И. К. Голубцу.

Сооружен моряками-каторниками в 1946 г. Обелиск увенчан подвигом краснофлотца Ивана Голубца. В марте 1942 г. он бросился на подожженный вражеским снарядом катер и стал сбрасывать глубинные бомбы за борт. Раздался взрыв... Ценой жизни Голубец предотвратил гибель многих кораблей, стоявших в бухте. Посмертно он удостоен высокого звания Героя Советского Союза.

Памятник зенитчикам 365-й батареи.

Авторы — А. И. Лазарев и А. С. Птухин. Сооружен воинами-артиллеристами на Мекензиевых горах в 1952 г. в ознаменование геронимского подвига зенитчиков. В июне 1942 г. врагу удалось прорваться к батарее. Когда большинство воинов погибло и укрепления были уже разрушены, командир батареи старший лейтенант И. С. Пынзин вызвал огонь нашей артиллерии на себя. За этот подвиг он посмертно удостоен высокого звания Героя Советского Союза.

Памятник воинам 7-й бригады морской пехоты.

Скульптор В. Е. Суханов. Сооружен в декабре 1968 г. трудающимися Балаклавского района у подножия горы Гасфорта в честь воинов легендарной бригады полковника Е. И. Жидилова, оборонывших город. Памятник высотой 8 м выполнен из железобетона.

Памятник личному составу 30-й батареи.

Скульпторы Л. С. Смерчинский и С. С. Карташев. Сооружен по инициативе, силами и на средства комсомольцев Краснознаменного Черноморского флота на братской могиле героев второй обороны Севастополя. Памятник высотой 5 м открыт в июле 1956 г.

Памятник героям-пограничникам в Балаклаве.

Памятник героям-партизанам.

Скульптор В. А. Минаков. Сооружен комсомольцами Нахимовского района на шоссе Севастополь — Ялта в 1967 г. Памятник представляет собой полукруглую стену из белого камня длиной 13,5 м и высотой 3 м. Барельеф выполнен из бронзы.

Памятник героям обороны Севастополя

Н. А. Острикову, Ф. Г. Коробкову, М. Г. Степаненко. Скульптор Л. М. Писаревский, архитектор Сендлер. Сооружен в ноябре 1946 г. на кладбище Коммунаров на могиле авиаторов, генералов — Героев Советского Союза Н. А. Острикова, Героя Советского Союза Ф. Г. Коробкова и бригадного комиссара М. Г. Степаненко, погибших на боевом посту. Обелиск высотой 8 м выполнен из инкерманского камня, барельефы — из бронзы.

Памятник воинам 25-й Чапаевской дивизии.

Автор — А. В. Веселов. Сооружен по инициативе и на средства учащихся школы-интерната № 2 в Инкермане на могиле 19 бойцов легендарной дивизии, оборонявшей город. Открыт ветеранами дивизии в октябре 1969 г. Памятник высотой 3 м выполнен из альминского камня, памятная плита — из гранита.

Памятник авиаторам-черноморцам на мысе Херсонес.

Сооружен по проекту группы студентов Киевского художественного института под руководством доцента И. В. Макогона в октябре 1966 г. Высота стелы 10 м, длина стены 23 м. Памятник выполнен из бетона, инкерманского камня, цемента и гранита.

Памятник героям дзота № 11

Сооружен моряками-черноморцами в 1945 г. на месте героического сражения и гибели гарнизона дзота № 11 у деревни Камышлы. Обелиск высотой 7 м выполнен из белого инкерманского камня.

Памятник на могиле Героя Советского Союза Нины Ониловой.

Скульптор Е. М. Слюсарь, архитектор А. Л. Шеффер. Установлен в 1961 г. на кладбище Коммунаров. Обелиск высотой 2 м выполнен из серого гранита, барельеф — из белого мрамора.

Памятник борцам подполья.

Скульптор С. А. Чиж, архитектор А. Л. Шеффер. Открыт в 1963 г. на кладбище Коммунаров на братской могиле 52 севастопольских подпольщиков, казненных гитлеровцами в апреле 1944 г. Стела длиной 6,4 м и высотой 3,2 м выполнена из крымбальского камня.

Памятник чекисту Павлу Силаеву.

Автор — инженер В. И. Фомин. Открыт в 1966 г. в Казачьей бухте, где в июле 1942 г. погиб моряк-чекист П. М. Силаев, последними гранатами взорвав себя и окружающих его врагов. Памятник высотой 3,2 м выполнен из железобетона и бронзы.

Братское кладбище воинов Великой Отечественной войны. Находится на шоссе Севастополь — Симферополь, у поселка Дергачи, и является основным некрополем погибших при обороне и освобождении города. Здесь более 100 братских и 60 индивидуальных могил. В центре кладбища 12-метровый обелиск из инкерманского камня. Кладбище благоустроено по проекту архитектора В. П. Петровапловского в 1952—1953 гг.

Место расположения командных пунктов береговой обороны Главной базы Черноморского флота и Приморской армии.

Памятник представляет собой комплекс из железобетонных казематов и двух корабельных орудий. На правом и левом казематах — памятные мемориальные доски. Комплекс завершен в 1969 г. по проекту архитектора И. С. Пушкарева.

Памятник на могиле П. Ф. Горпищенко.

Скульптор С. А. Чиж, архитектор А. Л. Шеффер. Сооружен в сентябре 1962 г. на братском кладбище воинов Великой Отечественной войны, где были перезахоронены останки героя. Стела из серого гранита, барельеф — из белого мрамора.

Памятник воинам 134-го гаубичного артполка.

Архитектор Н. Н. Верхбицкий. Сооружен комсомольцами треста «Севастопольстрой» в ноябре 1970 г. на Мензелиевых горах, где героически сражались артиллеристы. Постамент выполнен из бетона, мемориальные плиты — из мрамора. Общая высота 4 м.

Памятник героям-комсомольцам.

Скульптор С. А. Чиж, инженер В. И. Фомин. Сооружен в октябре 1963 г. Общая высота 7,9 м. Постамент из диорита, скульптуры из оргстекла, тонированные под бронзу. У подножия памятника заложена капсула с обращением комсомольцев 60-х годов к молодежи Севастополя 90-х годов.

Памятник эсминцу «Свободный».

Установлен на Павловском мыссе в 1952 г. в честь героического подвига моряков в июне 1942 г. Конвойируя санитарный транспорт «Абхазия», эсминец пробился в город из Новороссийска. В неравном бою с вражескими самолетами корабль погиб. Обелиск высотой 5,5 м выполнен из инкерманского камня.

Место расположения батареи А. П. Матюхина.

На постаменте из крымбальского камня в 1958 г. на Малаховом кургане установлены два орудия на месте прославленной батареи капитан-лейтенанта А. П. Матюхина, оборонявшей Севастополь в 1941—1942 гг.

Памятник защитникам Константиновского равелина.

Автор — капитан-лейтенант А. И. Зедгенидзе. Обелиск высотой 2,5 м сооружен в ноябре 1944 г. на могиле павших защитников равелина, которые во главе с капитаном 3-го ранга М. Е. Есевьевым в июне 1942 г. бесстрашно сражались на этом легендарном клочке севастопольской земли.

Фрагмент памятника Герою Советского Союза В. Д. Ревякину.

Скульптор Е. М. Слюсарь. Памятник открыт в ноябре 1967 г. у школы № 16, где преподавал В. Д. Ревякин — руководитель коммунистической подпольной организации в тылу врага. Зверски казнен гитлеровцами в апреле 1944 г. Посмертно удостоен звания Героя Советского Союза. Стела из бетона высотой 1,5 м.

Фрагменты диорамы «Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.»

Живописное полотно написано народным художником РСФСР П. Т. Мальцевым совместно с Г. И. Марченко и Н. С. Присекиным. Диорама открыта 4 ноября 1959 г.

Здание диорамы «Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.»

Сооружено в 1959 г. по проекту архитектора В. П. Петровапловского.

Обелиск Славы на Сапун-горе.

Сооружен воинами Приморской армии в 1944 г. по проекту А. Д. Киселева на вершине Сапун-горы. Реконструирован в 1964 г. Обелиск высотой 26 м облицован серым гранитом. Мемориальные доски с наименованиями армий, соединений и частей, освобождавших Севастополь, выполнены из красного гранита.

Памятник Славы воинам 2-й гвардейской армии. Архитектор К. А. Чанкvetадзе. Памятник сооружен воинами-гвардейцами в июле 1944 г. на берегу Северной бухты и посвящен 2-й гвардейской армии. Обелиск высотой 12 м выполнен из бутового камня и увенчан символическим орденом Славы.

Памятник летчикам-черноморцам, совершившим воздушные тараны в боях за Севастополь.

Памятник воинам 414-й Грузинской дивизии. Скульптор Т. И. Сихарулидзе, архитектор А. Н. Гокадзе. Открыт в 1961 г. на братской могиле воинов дивизии, погибших при освобождении города в мае 1944 г. Памятник сооружен по решению правительства Грузинской ССР. Общая высота 13,75 м. Обелиск из желтого туфа, скульптура воина высотой 2,35 м выполнена из бронзы.

Памятник морякам вспомогательного флота. Архитектор А. Н. Гокадзе. Открыт в июле 1967 г. у Телефонной пристани. Памятник посвящен вспомогательному флоту — транспортам, танкерам, буксирам, мотоботам, — принимавшему активное участие в боевой деятельности Краснознаменного Черноморского флота. Высота стелы 3,2 м, длина 2,5 м.

Памятник летчикам на Малаховом кургане. Сооружен воинами 8-й воздушной армии в июле 1944 г. по проекту военного инженера В. П. Королева. Памятник посвящен героям-летчикам, павшим в боях за освобождение крымской земли.

Памятник воинам 89-й Армянской дивизии. Скульптор А. А. Арутюнян, архитектор Д. П. Торосян. Открыт в 1961 г. у двух братских могил воинов дивизии, павших при освобождении города в мае 1944 г. Памятник сооружен по решению правительства Армянской ССР. На стеле — барельеф Матери-Родины. Стела высотой 11 м выполнена из темно-серого гранита, барельеф — из чеканной листовой меди.

Памятник героям-танкистам. На братской могиле 24 танкистов, на Зеленой горке, как символ боевой славы установлен танк Т-34, участвовавший в освобождении Севастополя.

Памятник воинам 318-й Новороссийской дивизии. Сооружен в мае 1944 г. воинами дивизии на высоте Горной на братской могиле павших в боях за освобождение города. Обелиск высотой 12 м выполнен из инкерманского камня, памятные доски — из мрамора.

Памятник работникам милиции. Скульптор С. А. Чиж. Сооружен в ноябре 1967 г. на улице Пушкина в честь работников милиции, павших при исполнении служебного долга. У подножия памятника бассейн, над водой — скользящая на крыле чайка. Обелиск высотой 5 м выполнен из альминского камня.

Памятник медикам-черноморцам. Скульптор С. А. Чиж. Сооружен на территории военно-морского госпиталя в апреле 1968 г. Обелиск высотой 3,2 м выполнен из диорита и белого мрамора.

Аллея героев и памятник кательникам-черноморцам. Сооружен в августе 1949 г. воинами-черноморцами в память о моряках-кательниках, павших в Великой Отечественной войне. Аллея с барельефами Героев Советского Союза открыта в 1965 г.

Памятник рабочим Морского завода.

Автор — художник завода В. М. Криуленко. Открыт на территории дважды орденоносного Морского завода в ноябре 1967 г. На бетонной стеле установлены памятные гранитные доски с фамилиями 319 работников завода, погибших в годы Великой Отечественной войны. Длина стены 17 м, высота 3 м.

Памятник «Родина — сыновьям».

Скульптор П. И. Бондаренко, архитекторы А. А. Заварзин и В. М. Артиухов. Сооружен в 1963 г. Постамент выполнен из крымбальского камня, скульптура из бронзы. Высота скульптуры 12 м.

Памятник героям, павшим в боях за Балаклаву.

Памятник Победы на мысе Херсонес.

Автор — академик архитектуры М. Я. Гинзбург. Открыт в октябре 1944 г. в честь войск, завершивших разгром гитлеровских захватчиков в Крыму 12 мая 1944 г. Обелиск высотой 25 м выполнен из инкерманского камня.

Вечный огонь у обелиска Славы на Сапун горе.

Зажжен в мае 1970 г. в дни празднования 25-летия победы советского народа над фашистской Германией от огня легендарного Малахова кургана. Каждые пять минут звучит здесь торжественная мелодия песни «Сапун-гора» композитора Б. В. Боголепова.

MONUMENTS OF THE HERO-CITY

25—28

Monument to Admiral Nakhimov.

Sculptor: N. Tomsky, People's Artist of the USSR; architect: A. Arefyev. Unveiled in 1959. Overall height: 13.5 m. The pedestal is of polished granite, the sculpture and high-reliefs are bronze

29, 30

The building housing the "Defense of Sevastopol, 1854—1855" panorama. Built after the design of engineer O. Enberg. Opened on May 14, 1905. The circular building with a classical portal is faced with Inkerman stone

31—36

Details of the "Defense of Sevastopol, 1854—1855" panorama. The panorama was painted by the renowned Russian artist Academician Roubaud in 1901—1904. It was restored by Soviet artists under the supervision of Academician Yakovlev and Academician Sokolov-Skalya, and reopened on October 16, 1954

1, 51—56

Monument to Lenin.

Sculptor: P. Bondarenko, architects: G. Shchuko and S. Turkovsky. Unveiled November 2, 1957, on the central city hill. Overall height: 20.75 m. The pedestal is made of polished granite, the sculptures are bronze

14

Monument to Kazarsky.

Sculpture by architect Academician A. Bryullov. Unveiled in 1834. Overall height: 5.5 m. The pedestal, made of Inkerman stone, features an antique trireme and bas-reliefs of A. Kazarsky, Nike, Neptune and Mercury

15

Location of the Second Bastion.

The obelisk of diorite blocks was unveiled in 1905 on the plateau between Ushakov Gully and Kilen Gully where the Second Bastion protected the left flank of the defenses on Korabelnaya Side in 1854—1855

16

Obelisk to mark Admiral Istomin's death place.

Unveiled in 1905 between Malakhov Mound and Kamchatka lunette. Overall height: 1.5 m. The gray granite obelisk bears a St. George cross and the inscription "On this spot Rear-Admiral Istomin was shot through the head by a cannon ball on March 7, 1855."

17

Entrance to Malakhov Mound.

Malakhov Mound is a sacred place in Sevastopol. During the first defense it occupied key positions in the system of defenses. During the Great Patriotic War of 1941—1945 it was the site of fierce battles against Hitler's armies. At the top of the mound runs Friendship Lane, by which the Eternal Flame was lit in 1958

18—23

Monument to General Totleben.

Artist: A. Bilderling, sculptor: I. Shreder. Unveiled in 1909. Restored in 1945 under the supervision of sculptor L. Pisarevsky. Overall height: 13.75 m. The pedestal is of gray granite, the sculptures are bronze

37

Monument to General Khrulev.

Erected at the general's graveside on the burial ground of the first defense. Inscription on pedestal reads: "To Khrulev from Russia."

38

Monument to Leo Tolstoy.

Sculptor: G. Denisov. Unveiled in 1959 on Historical Boulevard, the place where the Fourth Bastion was located. The granite stele bears a marble bas-relief

39, 40

Fortifications of the Fourth Bastion.

Reconstructed in 1905 on Historical Boulevard. Restored in 1963 after the design of L. Guba. The parapet is 2 m. high and 80 m. long. Weight of pig iron cannons: 2 to 5 tons. The gabions and cables are of concrete

41

Location of the Fifth Bastion.

The obelisk (height: 5 m.) was erected in 1905. The memorial inscriptions list the units engaged here. The monument is made of gray granite, the helmet with lowered visor is bronze

42—44

Monument to sailor Koska.

Sculptors: sailors Yo. Keiduk and V. Keiduk; architect: V. Petropavlovsky. Unveiled in 1956. Overall height: 4 m. The pedestal is made of granite, the bust of bronze

45

Monument to the scuttled ships.

Sculptor: Academician Adamson. Erected in 1904 in the bay by Primorsky Boulevard. Overall height: 16.66 m. The inscription on the pedestal reads: "In memory of the ships scuttled in 1854—1855 to obstruct access to the roads." The pedestal is made of granite, the column of diorite, and the sculpture of bronze. The monument has become a distinctive emblem of Sevastopol

46, 47

Monument to the participants in the armed uprising of November 1905. Sculptor: M. Bednichenko, architect: V. Petropavlovsky. Unveiled in November 1955

48

Monument to the leaders of the armed uprising in November 1905. Architect: V. Retling. Erected in 1935 at the Cemetery of the Communards, at the graveside of the heroes of the first Russian Revolution—Lieutenant Schmidt and sailors Gladkov, Antonenko and Chastnik. The monument is made of granite, marmoreal limestone and bronze

49

The place where the participants in the uprising on the Ochakov cruiser were shot in November 1905. The memorial plaque was set up on Primorsky Boulevard in 1955, and reads: "Here on November 28, 1905, czarist troops savagely shot to death the sailors of the Ochakov cruiser."

50

Memorial plaque with bas-relief of Lieutenant Schmidt on a house in Suvorov Street. The granite plaque bears a marble bas-relief after the design of sculptor O. Kuklikova

57—59

Monument to the 49 Bolsheviks, underground workers and participants in the revolutionary movement in Sevastopol. Sculptors: S. Kartashov and L. Smerchinsky; architect: M. Sadosky. Erected in 1937 at the Cemetery of the Communards. Overall height: 6.5 m.

60, 61

House in Ochakovtsev Street where Dmitry Ulyanov lived. The granite plaque bears a bas-relief of non-corrosive alloy after the design of G. Denisov

62

Monument at the grave of I. Sladkov, Commissar of the Soviet Navy from 1921 to 1922. Erected at the Cemetery of the Communards

64

Monument to the Five Black Sea Sailors. Erected in November 1945 by the Black Sea sailors near the village of Verkhnesadovoye where, in November 1941, a political instructor, Filchenkov, and sailors, Tsibulko, Krasnol'sky, Parshin and Odintsov engaged 22 fascist tanks thwarting the enemy's advance to Sevastopol. They were posthumously awarded the title of Hero of the Soviet Union. The 7-meter high obelisk is made of Inkerman stone

65

Monument to I. Golubets, Hero of the Soviet Union. Erected by gunboat sailors in 1946. In March 1942, Ivan Golubets jumped on a boat set on fire by an enemy shell and began dumping depth-charge bombs overboard. Bent on saving the boat and the numerous ships stationed in the bay, he died in the ensuing explosion. He was posthumously awarded the title of Hero of the Soviet Union

66

Monument to the antiaircraft gunners of the 365th Battery. Authors: A. Lazarev and A. Ptukhin. Erected by artillerymen on Mekenziyevi Hills in 1952 to commemorate the heroic feat of the battery's men. In June 1942 the enemy managed to penetrate the battery. When most of the crews were killed and the fortifications destroyed, the commander of the battery, Senior Lieutenant Pyanzin, drew the fire of the Soviet artillery on himself. For this feat he was posthumously awarded the title of Hero of the Soviet Union

67

Monument to the marines of the 7th Brigade. Sculptor: V. Sukhanov. Erected in December 1968 by the inhabitants of the Balaklava District at the foot of Gasfort Hill in commemoration of the men of Colonel Zhidilov's legendary brigade which defended the city. The 8-meter high monument is made of ferro-concrete

68

Monument to the men of the 30th Battery. Sculptors: L. Smerchinsky and S. Kartashov. Erected at the common grave of the heroes of the second defense by the Komsomol members of the Red Banner Black Sea Fleet. The 5-meter high monument was unveiled in July 1956

69

Monument to the heroic border guards in Balaklava

70, 71

Monument to the heroic partisans. Sculptor: V. Minakov. Erected in 1967 by the Sevastopol—Yalta highway by the Komsomol members of the Nakhimov District. The monument represents a semicircular wall, 13.5 m. long and 3 m. high. The bas-relief is made of bronze

72

Monument to Ostryakov, Korobkov and Stepanenko, heroes of the defense of Sevastopol. Sculptor: L. Pisarevsky, architect: Sendler. Erected in November 1946 at the Cemetery of the Communards at the graves of Airforce generals, Heroes of the Soviet Union, N. Ostryakov and F. Korobkov and Brigade Commissar M. Stepanenko. The 8-meter high obelisk is made of Inkerman stone, the bas-reliefs are bronze

73

Monument to the soldiers of the 25th Chapayev Division. Author: A. Veselov. Erected on the initiative and from funds of the pupils of Boarding School No. 2, in Inkerman by the grave of 19 soldiers of the division which defended the city. Unveiling ceremonies were organized by the veterans of the division in October 1969. The 3-meter high monument is made of Alma stone, the memorial plaque is of granite

74, 75

Monument to Black Sea aviators on Cape Chersonesus. Erected after the design of a group of students of the Kiev Art Institute under the supervision of I. Makogon in October 1966. Height of stele: 10 m.; length of wall: 23 m. The monument is made of concrete, Inkerman stone, cement and granite

Monument to the heroes of pillbox No. 11. Erected by Black Sea sailors in 1945 on the spot of heroic battle and death of the pillbox No. 11 crew by the village of Kamishli. The 7-meter high obelisk is made of white Inkerman stone

Monument at the grave of Nina Onilova, Hero of the Soviet Union. Sculptor: E. Slyusar, architect: A. Sheffer. Erected in 1961 at the Cemetery of the Communards. The 2-meter high obelisk is made of gray granite, the bas-relief is of white marble

Monument to members of the underground movement. Sculptor: S. Chizh, architect: A. Sheffer. Unveiled in 1963 at the Cemetery of the Communards at the common grave of 52 members of the Sevastopol underground, who were executed by the fascists in April 1944. The stele is 6.4 m. long, 3.2 m. high, and is made of Krimbal stone

Monument to Cheka member Pavel Silayev. Sculptor: V. Fomin. Unveiled in 1966 in Kazachaya Bay, where in July 1942 Silayev exploded himself and the closing-on enemy with a grenade. The 3.2-meter high monument is made of ferro-concrete and bronze

Cemetery of the soldiers of the Great Patriotic War. Located by the Sevastopol — Simferopol highway near the Dergachi settlement, it is the main necropolis of the soldiers who died during the defense and liberation of the city. There are over 100 common and 60 individual graves here. The 12-meter high obelisk of Inkerman stone stands in the center of the cemetery which was laid out after the design of architect V. Petropavlovsky in 1952—1953

Location of command posts of the coast defenses of the Black Sea Fleet and Maritime Army. The monument is comprised of a complex of ferro-concrete casemates and two ship cannons. The left and right casemates bear memorial plaques. The complex was completed in 1969 after a design by architect I. Pushkarev

Monument at the grave of Pavel Horpishchenko. Sculptor: S. Chizh, architect: A. Sheffer. Erected in September 1962 at the cemetery of the soldiers of the Great Patriotic War, where the remains of the hero were reburied. The stele is of gray granite, the bas-relief of white marble

Monument to the soldiers of the 134th Howitzer Artillery Regiment. Architect: N. Verzhbitsky. Erected by the Komsomol members of the "Sevastopolstroy" construction trust in November 1970, on Makenziyevi Hills, where the artillerymen heroically fought. The pedestal is made of concrete, the memorial plaques are marble. Overall height: 4 m.

Monument to the Komsomol heroes. Sculptor: S. Chizh, engineer: V. Fomin. Erected in October 1963. Overall height: 7.9 m. The pedestal is made of diorite, the sculptures of bronze-toned organic glass. Immured under the pedestal is an appeal of the Komsomol members of the 60s to Sevastopol's youth of the 90s

Monument to the destroyer Slobodny. Erected on Pavlovsky Cape in 1952 in honor of the heroic feat of the ship's crew who in June 1942, convoying the sanitary ship Abkhazia, broke through to the city from Novorossiysk and were sunk in an unequal battle against enemy aircraft. The 5.5-meter high obelisk is made of Inkerman stone

Location of the Matyukhin Battery. Two guns from the battery of Lieutenant Commander Matyukhin which defended Sevastopol in 1941—1942 were placed in 1958 on a pedestal made of Krimbal stone

Monument to the defenders of Konstantinovsky Ravelin. Author: Lieutenant Commander Zedgenidze. The 2.5-meter high obelisk was erected in November 1944, at the grave of the defenders of the ravelin battery who, under Lieutenant Commander Yevseyev, fought on this spot

Detail of the monument to Revyakin, Hero of the Soviet Union. Sculptor: E. Slyusar. The monument was unveiled in November 1967 by School No. 16 where Revyakin worked as a teacher. He led the underground movement during the city's occupation by the enemy. He was executed by the Hitlerites in April 1944. Revyakin was posthumously awarded the title of Hero of the Soviet Union. The concrete stele is 1.5 m high

Details of the "Assault of Sapun Hill, May 7, 1944" diorama. Artists: People's Artist of the Russian Federation P. Maltsev, and G. Marchenko and N. Prisekin. The diorama was opened to the public on November 4, 1959

Building of the "Assault of Sapun Hill, May 7, 1944" diorama. Constructed after the design of architect V. Petropavlovsky in 1959

Glory Obelisk on Sapun Hill. Erected by the soldiers of the Maritime Army in 1944 after the design of A. Kiselev. Reconstructed in 1964. The 26-meter high obelisk is faced with gray granite. The memorial plaques, with the names of the armies, formations and units which liberated Sevastopol, are of red granite

101

Glory Monument to the soldiers of the 2nd Guards Army.
Architect: K. Chankvetadze. It was erected by soldiers in July 1944 on the shore of Northern Bay. The 12-meter high obelisk is made of quarry stone and crowned with a symbolic Order of Glory

102

Monument to the Black Sea pilots who rammed fascist aircraft during the defense of Sevastopol

103, 104

Monument to the soldiers of the 414th Georgian Division.
Sculptor: T. Sikharulidze, architect: A. Gokadze. Unveiled in 1961 at the common grave of the soldiers of this division, who died in action liberating the city in May 1944. The monument was constructed by decision of the Government of the Georgian SSR. Overall height: 13.75 m. The obelisk is of yellow tufa, the sculpture of the soldier (height: 2.35 m.) is of bronze

105

Monument to the sailors of the auxiliary fleet.
Architect: A. Gokadze. Unveiled in July 1967 at the Teplochnaya Pier. The monument is dedicated to the sailors of the auxiliary fleet — combat transports, tankers, towboats, and motor boats — who took an active part in the engagements of the Black Sea Fleet. The stele is 3.2 m. high and 2.5 m. long

106

Monument to the pilots on Malakhov Mound.
Erected by the 8th Air Army in July 1944 after the design of military engineer V. Korolev. The monument is dedicated to the pilots who died in action during the liberation of the Crimea

107, 108

Monument to the soldiers of the 89th Armenian Division.
Sculptor: A. Arutyunyan, architect: D. Torosyan. Unveiled in 1961 at the two common graves of the soldiers of the division who died in action liberating the city in May 1944. The monument was erected by decision of the Government of the Armenian SSR. The stele features a bas-relief representing Motherland. The 11-meter high stele is made of dark-gray granite, the bas-relief is of chased sheet copper

109

Monument to the tankmen heroes.
The T-34 tank which was employed in the liberation of Sevastopol was placed on Zelenaya Hill, at the common grave of 24 tankmen as a symbol of military glory

110

Monument to the soldiers of the 318th Novorossiysk Division.
Erected in May 1944 by the soldiers of the division on Gornaya Height at the common grave of the men of the division who died in action liberating the city. The 12-meter high obelisk is made of Inkerman stone, the memorial plaques are marble

111

Monument to the militiamen.
Sculptor: S. Chizh. Erected in November 1967 in Pushkin Street. The 5-meter high obelisk is made of Alma stone

112

Monument to the doctors of the Black Sea Fleet.
Sculptor: S. Chizh. Unveiled in the territory of a naval hospital in April 1968. The 3.2-meter high obelisk is made of diorite and white marble

113, 114

Lane of Heroes and the monument to the gunboat sailors.
Erected in August 1949 by Black Sea sailors and soldiers in commemoration of the gunboat sailors who died in the war. The Lane with bas-reliefs of Heroes of the Soviet Union was opened in 1965

115

Monument to the workers of the Marine Plant.
Sculptor: V. Kriulenko, an artist employed at the plant. Unveiled in the territory of the plant in November 1967. The concrete wall of the monument features granite memorial plaques with the names of 319 workers of the plant who died during the war. The wall is 17 m. long and 3 m. high

116—118

Monument "Motherland — to Her Sons."
Sculptor: P. Bondarenko, architects: A. Zavarzin and V. Artyukhov. Unveiled in 1963. The pedestal is made of Krimbal stone, the 12-meter high sculpture of bronze

119

Monument to the heroes who died in the battles for Balaklava

120

Victory Monument at Cape Chersonesus.
Made by M. Ginsburg, Academician of architecture. Unveiled in October 1944 in honor of the Soviet armies who defeated the Hitlerite invaders in the Crimea on May 12, 1944. The 25-meter high obelisk is made of Inkerman stone

121, 122

The Eternal Flame at the Glory Obelisk on Sapun Hill.
Lit in May 1970 from the flame on legendary Malakhov Mound during the 25th anniversary of the Soviet Union's victory over fascist Germany. Every five minutes the solemn strain of Bogolepov's song "Sapun Hill" resounds here

ПАМЯТНИКИ СЕВАСТОПОЛЯ

Фотоальбом

(На украинском, русском
и английском языках)

Видавництво «Мистецтво».
Київ, Свердлова, 19.

Редакторы М. О. Прядка, В. С. Котолупов

Художній редактор М. В. Нестеренко

Технічний редактор Н. А. Турбанова

Коректори В. Е. Семенюк, О. Б. Гурвич

БФ 35410. Темпплан 1976 р. Поз. № 617. Здано на виробництво 23/1 1975 р. Підписано до друку 8/1 1976 р. Гларіп крейд. Формат 70×90^{1/6}. Фіз. друк. арк. 8,0. Умовн. друк. арк. 9,36. Обл.-вид. арк. 10,86. Зам. 5—1385. Тираж 147 000(1—47 000). Ціна 2 крб. 29 коп., в суперобкладинці 2 крб. 35 коп.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі. Київ, Довженка, 3.

2 крб. 29 коп.